

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет «Запорізька політехніка»

Факультет соціальних наук
(повне найменування інституту, факультету)

Психологія
(повне найменування кафедри)

Пояснювальна записка

до дипломного проєкту (роботи)

бакалавр

(ступінь вищої освіти)

на тему: Психологічні особливості особистості маргіналів

Виконав(ла): студент(ка) 4 курсу,
групи СН-110

Спеціальності 053 Психологія
(код і найменування спеціальності)

Освітня програма (спеціалізація)
Психологія

СРЕМКО Д.А.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Керівник СТАДНИК А.Г.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

Рецензент КОВАЛЬ В.В.

(ПРИЗВИЩЕ та ініціали)

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Запорізька політехніка»
(повне найменування закладу вищої освіти)

Факультет соціальних наук
Кафедра «Психологія»
Ступінь вищої освіти бакалавр
Спеціальність 053 Психологія
(код і найменування)
Освітня програма (спеціалізація) Психологія
(назва освітньої програми (спеціалізації))

ЗАТВЕРДЖУЮ
Завідувач кафедри _____

« 19 » _____ лютого 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА ДИПЛОМНИЙ ПРОЄКТ (РОБОТУ) СТУДЕНТА(КИ)

ЄРЕМКО Данило Андрійович
(ПРІЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

1. Тема проєкту (роботи) Психологічні особливості особистості маргіналів.
керівник проєкту (роботи) кандидат соціальних наук, доцент СТАДНИК
Альона Георгіївна

2.

(науковий ступінь, вчене звання, ПРІЗВИЩЕ, ім'я, по батькові)

затверджені наказом закладу вищої освіти від «15» березня 2024 року № 70

2. Строк подання студентом проєкту (роботи) 05 червня 2024 року

3. Вихідні дані до проєкту (роботи) 78 сторінок, 60 джерел, 10 рисунків,
4 таблиці, 11 додатків.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань які потрібно розробити) охарактеризовано поняття особистості в психології; розглянуті психологічні особливості особистості маргіналів; проведене експериментальне дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів; розробленні пропозиції із вдосконалення психологічних особливостей особистості представників маргінальних груп, спрямованих на профілактику маргіналізації суспільства.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень) рис. 1.1. Компоненти особистості; рис. 1.2. Найважливіші психологічні характеристики особистості; рис. 1.3. Психологічна Структура особистості; рис. 1.4. Основні групи маргіналів; рис. 1.5. Класифікація осіб, що входять до групи маргіналізованих; рис. 1.6. Плюси та мінуси маргіналізації; рис. 2.1. Профіль особистості маргіналів (на прикладі групи наркозалежних); рис. 2.2. Рівень самоконтролю представників маргіналізованої групи наркозалежних; рис. 2.3. Рівень самооцінки

представників маргіналізованої групи наркозалежних (за методикою «Тест визначення рівня самооцінки»); рис. 2.4. Модель вдосконалення психологічних особливостей особистості маргіналів; таблиця 2.1. Результати статистичного аналізу індивідуально-психологічних особливостей особистості маргіналів за методикою «Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF»; таблиця 2.2. Аналіз результатів діагностики рівня самоконтролю представників маргіналізованої групи наркозалежних (за методикою «Кратка шкала самоконтролю, BSCS»); таблиця 2.3. Аналіз результатів діагностики рівня самооцінки представників маргіналізованої групи наркозалежних (за методикою «Тест визначення самооцінки»); таблиця 2.4. Кореляційний аналіз встановлення зв'язку між моральною ненормативністю та низькою здатністю до самоконтролю маргіналів.

6. Консультанти розділів проєкту (роботи)

Розділ	ПРИЗВИЩЕ, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	прийняв виконане завдання
1	СТАДНИК А.Г., доцент	15.04.2024	28.04.2024
2	СТАДНИК А.Г., доцент	29.04.2024	12.05.2024
Нормок-ь	ГАРМАШ А.О., викладач	31.05.2024	04.06.2024

7. Дата видачі завдання «19» лютого 2024 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів дипломного проєкту (роботи)	Строк виконання етапів проєкту (роботи)	Примітка
1	Узгодження теми та затвердження завдання на дипломний проєкт (роботу)	19.02.2024	
2	Збір матеріалу та вивчення літературних джерела дипломний проєкт (роботу)	21.02.2024	
3	Затвердження теми	15.03.2024	
4	Складання змісту	18.03.2024	
5	Виконання першого розділу	15.04.2024	
6	Виконання другого розділу	29.04.2024	
7	Виконання третього розділу	13.05.2024	
8	Формування висновків	23.05.2024	
9	Перевірка роботи керівником	27.05.2024	
10	Оформлення дипломного проєкту (роботи)	30.05.2024	
11	Нормоконтроль та перевірка на запозичення	03.06.2024	

12	Попередній захист дипломного проєкту(роботи)	05.06.2024	
13	Подання роботи на кафедру	05.06.2024	
14	Одержання відгуку та рецензії	07.06.2024	
15	Захист дипломної роботи	12.06.2024	

Студент(ка)

_____ Данило ЄРЕМКО
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

Керівник проєкту (роботи)

_____ Альона СТАДНИК
(підпис) (Ім'я ПРИЗВИЩЕ)

РЕФЕРАТ

Бакалаврська робота: 78с., 10 рис., 4 табл., , 2 дод., 60 дж.

Об'єкт дослідження: особистість маргіналів

Предмет дослідження: психологічні особливості особистості маргіналів
(на прикладі маргінальних осіб з наркотичною залежністю)

Мета дослідження : вивчення психологічних особливостей особистостей маргіналів для розробки рекомендацій щодо їхньої психологічної підтримки та соціальної адаптації.

Завдання дослідження:

1. Охарактеризувати поняття особистості в психології
2. Окреслити теоретичне підґрунтя та методологічні аспекти дослідження психологічних особливостей особистості.
3. Розглянути психологічні особливості особистості маргіналів
4. Провести експериментальне дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів (на прикладі групи маргінальних осіб, що мають наркотичну залежність)
5. Розробити пропозиції із вдосконалення психологічних особливостей особистості представників маргінальних груп, спрямовані на профілактику маргіналізації суспільства.

МАРГІНАЛИ, ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТОСТІ, СОЦІАЛЬНА ПІДТРИМКА, ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ

ЗМІСТ

ВСТУП.....	
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ МАРГІНАЛІВ.....	
1.1. Поняття особистості в психології..	
1.2. Теоретичне підґрунтя та методологічні аспекти дослідження психологічних особливостей особистості	
1.3. Психологічні особливості особистості маргіналів	
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ МАРГІНАЛІВ (на прикладі групи осіб, що мають наркотичну залежність).....	
2.1. Організація та методи психологічного дослідження.....	
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження.....	
2.3. Пропозиції із вдосконалення психологічних особливостей особистості представників маргінальних груп, спрямовані на профілактику маргіналізації суспільства.....	
ВИСНОВКИ.....	
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

Актуальність теми. Маргінали – це люди, які відчують себе відокремленими від загального суспільства, не знаходять свого місця в ньому та мають обмежений доступ до ресурсів та можливостей. Вивчення їх психологічних особливостей дозволить краще зрозуміти причини та механізми їхньої маргіналізації. Проблема маргіналізації та соціальної відчуженості стає все більш актуальною у сучасному світі. Особливо важливим є вивчення психологічних особливостей особистості маргіналів, які перебувають на периферії суспільства та часто стикаються з негативними соціальними наслідками.

Маргіналізація українського суспільства в часи війни є актуальною проблемою, яка має серйозні наслідки для особистостей, що опиняються на межі суспільства. Війна, конфлікт та нестабільність створюють сприятливе середовище для поширення маргіналізації, коли люди відчують себе відстороненими, виключеними та непотрібними.

Особистості маргіналів у таких умовах можуть мати певні психологічні особливості, які впливають на їхнє ставлення до себе та своєї ролі в суспільстві. Низька самооцінка, втрата віри у власні можливості та відчуття безперспективності можуть бути характерними рисами особистостей маргіналів. Вони можуть втратити внутрішню мотивацію та наполегливість у досягненні своїх цілей через почуття втрати контролю над життям.

Психологічний стан маргіналів може бути поглиблений через соціальну ізоляцію, стигматизацію та відчуття власної непотрібності. Вони можуть втрачати зв'язок з реальністю, шукаючи втечу у наркотики, алкоголь чи інші шкідливі звички. Це додає до їхнього почуття безсилля та безнадійності.

Для вирішення проблеми маргіналізації українського суспільства в часи війни необхідно надавати комплексну психологічну підтримку та соціальну допомогу цим особистостям. Важливо створити умови для їхнього соціального включення, покращити доступ до освіти та професійної допомоги.

Також потрібно працювати над зменшенням стигматизації та покращенням умов життя для всіх груп населення.

Особливо актуальним стає дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів. Українське суспільство повинно звертати увагу на проблему маргіналізації та займатися її розв'язанням, оскільки це стосується не лише окремих особистостей, а й загального стану суспільства. Забезпечення психологічної підтримки та соціальної інтеграції маргіналізованих груп може сприяти покращенню загального стану суспільства та зменшенню конфліктних ситуацій.

Стан розробки проблеми в наукових працях. Теорії та підходи до дослідження психологічних особливостей особистості. У дослідженні психологічних особливостей маргіналів можуть використовуватися різноманітні теоретичні підходи, такі як соціальна психологія, психоаналіз, гуманістична психологія тощо.

У науковій літературі особливо виділяються роботи основоположників теорії маргіналізму: представників чиказької соціологічної школи Р. Парка й Е. Стоунквіста. У роботах Р. Парка вперше визначення набуло поняття «маргінал», «маргінальна особистість» для позначення конкретної етнокультурної ситуації положення мігранта. У роботах Е. Старикова, І. Попової, З. Голенкової, Е. Ігітханян, В. Реді, І. Казарінова маргінальність розглянута як обрив соціальних зв'язків; втрата об'єктивної причетності до певного соціуму (класу або групи) та втрата особистістю свого соціального статусу.

У психологічній традиції маргінез розглядають не тільки як деструктивний, але і як конструктивний феномен, що веде людину до творчості, у якій вона втрачає адекватність: К. Ізард, З. Фрейд, О. Хорні, М. Бровко, Т. Гуменюк та ін.

Проблему психологічних особливостей маргінальної особистості досліджували у своїх роботах: З. Бауман, Б. Манчіні, Е. Стоунквіст, Д. Белл, Ю. Габермас, Р. Катц, М. Кастельс, Н. Луман, Й. Масуд, Т. Стоуньєр,

Е. Тоффлер, Ф. Уебстер. Структуру та форми індивідуальної й суспільної свідомості розглядали М. Вебер, Г. Гегель, Ф. Енгельс, Г. Лебон, К. Маркс, Г. Тард, Е. Фромм, Д. Чалмерс, В. Шинкарук, В. Якубіна.

Вітчизняні розвідки проблеми психологічних аспектів маргінальної особистості спираються на загально-філософські та психологічні дослідження особистості, її життєдіяльності, об'єктивних і суб'єктивних факторів самореалізації, самоствердження: В. Андрущенко, О. Блінової, Є. Головахи, Л. Губерського, А. Здравомислова, Л. Когана, В. Москаленко, І. Надольного, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен, Л. Сохань, та ін.

Науковий аналіз показує, що дослідження психологічних особливостей маргіналів є актуальною проблемою, проте існує потреба у подальшому узагальненні та систематизації наявних даних.

Об'єктом дослідження є особистість маргіналів.

Предмет дослідження: психологічні особливості особистості маргіналів (на прикладі маргінальних осіб з наркотичною залежністю)..

Метою дослідження є вивчення психологічних особливостей особистостей маргіналів для розробки рекомендацій щодо їхньої психологічної підтримки та соціальної адаптації.

Гіпотеза дослідження:

1. Серед психологічних особливостей особистості маргінальних осіб з наркотичною залежністю виділяються: тривожність, відсутність бажання спілкуватися та встановлювати соціальні контакти через занурення у світ наркотиків, емоційна нестабільність, моральна ненормативність, нонконформізм та ін.

2. Маргінальні особи з розвинутою наркотичною залежністю мають низький рівень самооцінки та проблеми з самоконтролем.

3. Існує зв'язок між моральною ненормативністю та низькою здатністю до самоконтролю маргіналів.

Завдання:

1. Охарактеризувати поняття особистості в психології.

2. Окреслити теоретичне підґрунтя та методологічні аспекти дослідження психологічних особливостей особистості.

3. Розглянути психологічні особливості особистості маргіналів

4. Провести експериментальне дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів (на прикладі групи маргінальних осіб, що мають наркотичну залежність)

5. Розробити пропозиції із вдосконалення психологічних особливостей особистості представників маргінальних груп, спрямовані на профілактику маргіналізації суспільства.

Науково-методологічні підходи: одним із ключових аспектів розуміння особистості маргіналів є психоаналітичний підхід (З. Фрейд); гуманістична психологія (А. Маслоу, К. Роджерс); факторна теорія рис особистості (Р. Кеттел).

Для розв'язання поставлених завдань та перевірки гіпотези було використано наступні методи дослідження:

–теоретичні (аналіз та синтез проблеми в науково-психологічній літературі), що дозволив виявити, узагальнити і систематизувати різноманітні підходи і практичний досвід з проблеми дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів;

–емпіричні (експеримент; психологічне тестування за сформованим блоком методик: Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF) (Р. Кеттел); Тест визначення рівня самооцінки (С. В. Ковальов); Коротка шкала самоконтролю (Brief Self-Control Scale, BSCS) (Дж. Тангні) на основі яких досліджено та проаналізовано психологічні особливості особистості маргіналів;

–методи математико-статистичної обробки кількісних даних (описова статистика).

Експериментальна база та вибірка: Експериментальне дослідження проводилось на протязі січня-квітня 2024 року на базі Запорізького Обласного клінічного наркологічного диспансеру.

Учасники дослідження: маргінальні особи з наркотичною залежністю різного віку, статі. Вибірка складається з 40 осіб віком від 25 до 45 років, які перебувають у стані маргінальності через наркотичну залежність. Серед них 60% жінок і 40% чоловіків. Середнє значення віку у вибірці складає – 35,3 років. В дослідженні не було враховане тривалість перебування піддослідних у маргінальних умовах.

Наукова новизна дослідження:

- узагальнено теоретичні підходи до психологічних особливостей особистості у вітчизняній і закордонній науковій психологічній літературі;
- поглиблено уявлення: про напрямки сучасної психологічної науки щодо формування психологічних особливостей маргіналів;
- набули подальшого розвитку: погляди на структурні та змістовні особливості особистості маргіналів;
- виявлено специфічні психологічні особливості маргіналів (на прикладі групи наркозалежних осіб).

Теоретична значущість. Результати дослідження можуть сприяти розширенню наукового розуміння процесу маргіналізації та соціальної виключеності, а також розвитку психологічних стратегій психологічної підтримки маргіналов.

Практичне значення. Результати дослідження можуть бути корисними для практикуючих психологів, соціальних працівників та інших фахівців, яким потребується багатоаспектне розуміння проблем маргіналізації та соціальної відчуженості.

Структура дослідження: Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, додатків та переліку використаних літературних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ МАРГІНАЛІВ

1.1. Поняття особистості в психології

Особистість є ключовим поняттям в психології і суспільних науках, і вивчення її дозволяє краще розуміти людську поведінку та мотивації.

Поняття особистості в психології є одним з ключових понять, що вивчається у рамках психологічних досліджень. Особистість може бути охарактеризована як унікальна комбінація психологічних рис, яка визначається внутрішніми та зовнішніми факторами та впливає на поведінку та сприйняття людини.

Психологічні особливості особистості є однією з ключових тем у сучасній психології, яка привертає увагу дослідників з усього світу. Вивчення психологічних особливостей особистості допомагає зрозуміти, як людина сприймає світ навколо себе, як взаємодіє з іншими людьми, як реагує на стресові ситуації та як формує свою ідентичність.

В рамках чисельних психологічних досліджень особистість характеризується як унікальний набір психічних характеристик, які визначаються глибокими внутрішніми процесами та зовнішніми впливами, і визначають поведінку та реакції людини [18]. Загальними рисами поняття особистості в психології є акцент на індивідуальність, стійкість психологічних характеристик та вплив зовнішнього середовища на формування особистості.

В дослідженнях Г. Оллпорта, особистість вивчається як сукупність внутрішніх та зовнішніх рис, які визначають поведінку та індивідуальність людини. З. Фрейд досліджує особистість як систему психічних процесів та властивостей, що визначають поведінку та сприйняття світу [51; 58]. К. Роджерс розглядає особистість як сукупність індивідуальних характеристик, які формуються під впливом спадковості та середовища [44].

В наукових працях Г. Мюррея особистість характеризується як система стійких психологічних рис, які визначають способи поведінки та реакції на події. Р. Мертон розглядає особистість як комплекс психологічних властивостей, що включають у себе мотивацію, емоції, здатності та цінності [38; 52].

Особистість – це комплексна концепція, що відображає унікальні характеристики, риси, властивості та поведінку людини, які визначають її індивідуальний стиль життя, спосіб сприйняття світу, реакції на зовнішні події та міжособистісні взаємини. Особистість формується і розвивається протягом усього життя під впливом різноманітних чинників, таких як генетичні передавання, виховання, соціокультурне оточення, навчання, досвід, та взаємодія з іншими людьми. Вона включає в себе різні аспекти [11; 26]:

1. Психологічні риси: такі як характер, темперамент, емоційна стійкість, інтелектуальні здібності, творчість та інші психічні характеристики.
2. Соціальна поведінка: включає ставлення до інших людей, роль у групі, комунікаційні навички, адаптацію до соціальних норм і цінностей.
3. Мотивація і цілі: особисті цілі, мотиви та цінності визначають, що є важливим для людини і що її рухає до досягнення успіху та задоволення.
4. Самосвідомість: здатність розуміти себе, свої переконання, сильні і слабкі сторони, а також вплив своїх дій на інших.
5. Самореалізація: постійне прагнення до розвитку та вдосконалення, досягнення свого потенціалу і самоактуалізації.

Оскільки особистість людини – це складне утворення, процес розвитку, становлення, формування її залежить від багатьох компонентів та чинників.

Компоненти особистості можна розділити на кілька груп (рис.1.1) [30]:

1. Темперамент – уроджені особистісні риси, які визначають поведінку людини в ранньому дитинстві.
2. Характер – формується під впливом виховання та соціального середовища, включає моральні цінності та стандарти.

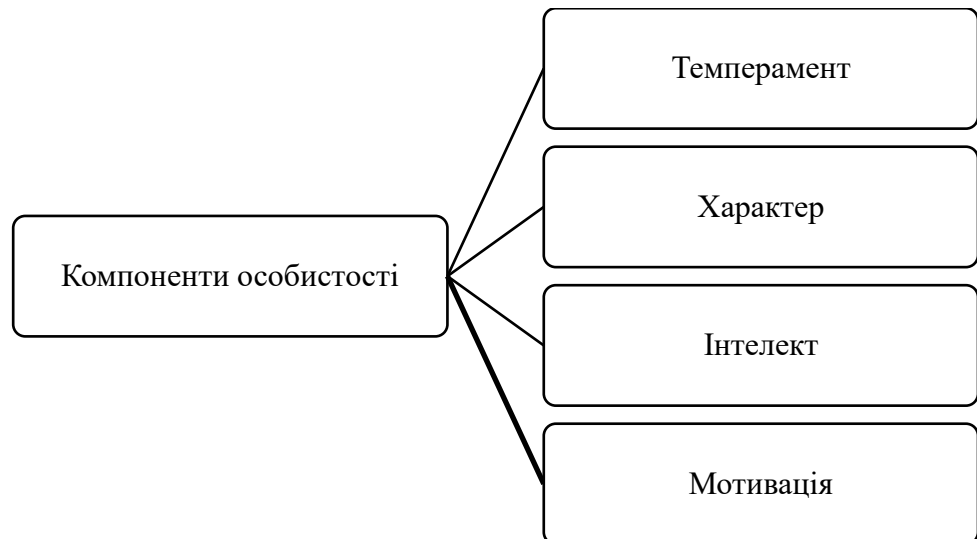

Рис.1.1 Компоненти особистості

3. Інтелект – здатність до мислення, сприйняття і розв'язання проблем.

4. Мотивація – внутрішні чинники, що спонукають людину до певних дій та цілей.

Особистість має три найважливіші психологічні характеристики (рис.1.2): стійкість, єдність та активність [21].

Стійкість особистості вказує на здатність людини витримувати стрес, зберігати емоційну рівновагу та залишатися стійкою у складних ситуаціях. Ця характеристика означає, що людина може ефективно пристосовуватися до змін у житті, подолувати труднощі та виявляти стійкість в обличчі викликів.

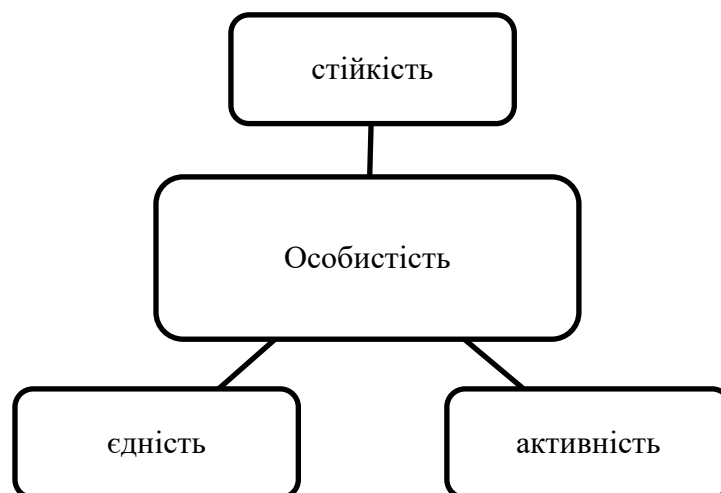

Рис.1.2 Найважливіші психологічні характеристики особистості

Єдність особистості вказує на гармонійне поєднання різних аспектів особистості, таких як думки, емоції, почуття та дії. Ця характеристика означає, що людина виявляє цілісність у своїх діях та взаємодіях з іншими, зберігаючи внутрішню гармонію та спроможність до саморозвитку.

Активність особистості вказує на здатність людини до самостійної діяльності, пошуку нових можливостей та досягнення поставлених цілей. Ця характеристика означає, що людина є ініціативною, енергійною та мотивованою до досягнення успіху.

Виділяють також три основні підструктури особистості: можливості, властивості та направленість[31].

Можливості особистості включають в себе здатності, навички та потенціал для досягнення успіху у різних сферах життя. Ця підструктура визначає, як людина може розвивати свої здатності та використовувати їх для досягнення своїх цілей.

Властивості особистості включають в себе характеристики, які характеризують стиль сприйняття, поведінку та взаємодію з іншими людьми. Ця підструктура визначає особистісні якості, якими людина керує у своєму житті.

Направленість особистості вказує на цілеспрямовану діяльність людини, спрямовану на досягнення конкретних цілей та задач. Ця підструктура визначає, як людина орієнтується у своїх діях та розвивається у певних напрямках.

Психологічна структура особистості включає в себе різноманітні складові, серед яких ключовими є: ідентичність, самосприйняття та саморегуляція (рис.1.3)[19].

Ідентичність – це унікальний внутрішній образ себе, який формується на основі особистісних характеристик, досвіду, цінностей та життєвих установок. Ця складова визначає, хто ми є, які у нас цілі та цінності, як ми сприймаємо себе та своє місце у світі.

Рис.1.3 Психологічна структура особистості

Самосприйняття є усвідомленням своїх власних характеристик та якостей. Ця складова включає усвідомлення свого зовнішнього вигляду, особистих рис, навичок, здібностей та слабкостей. На самосприйняття надають вплив як внутрішні фактори (наприклад, самооцінка), так і зовнішні (наприклад, взаємодія з іншими людьми).

Саморегуляція – це здатність контролювати свої думки, емоції та поведінку. Окреслена складова включає управління власними реакціями на стресові ситуації, здатність до самоконтролю та самодисципліни. Саморегуляція важлива для досягнення поставлених цілей, подолання перешкод та побудови здорових взаємин з іншими людьми [34].

Розглянуті складові взаємодіють між собою і формують особистість кожної людини. Ідентичність визначає наше «хто», самосприйняття – «що», а саморегуляція – «як» ми взаємодіємо з оточуючим світом. Розуміння цих компонентів допомагає краще розкрити складну природу особистості та сприяє її розвитку та самопізнанню.

Структура особистості була досліджена багатьма вченими, серед яких найбільш значущими є роботи: З. Фрейда, К. Юнга, А. Адлера, Г. Олпорта, Р. Кетела та ін. [40; 47; 50; 59].

Чотири головні однопорядкові підструктури особистості (діяльність, сприйняття, взаємодія та самовдосконалення), досліджуються такими авторами як К. Роджерс, А. Адлер, Е. Еріксон та А. Маслоу [49; 51].

Чотири головні однопорядкові підструктури особистості включають [53]:

1. Компонент діяльності: ця підструктура відображає активність особистості, її здатність до самостійної діяльності, орієнтацію на досягнення цілей та взаємодію з оточуючим світом через свої дії.

2. Компонент сприйняття: цей компонент вказує на спосіб сприйняття світу особистістю, її уявлення, суб'єктивні оцінки та реакції на події, які відбуваються навколо неї.

3. Компонент взаємодії: ця підструктура описує способи взаємодії особистості з іншими людьми, її соціальну адаптацію, стосунки та комунікацію з оточуючими.

4. Компонент самовдосконалення: цей компонент вказує на здатність особистості до саморозвитку, самопізнання, пошуку нових можливостей для вдосконалення себе та досягнення гармонії у своєму житті.

Ці чотири компоненти взаємодіють між собою, утворюючи цілісну картину особистості. Кожен з них важливий для розуміння та аналізу розвитку та функціонування особистості.

К. Роджерс вважав, що особистість формується через взаємодію між самоактуалізацією та внутрішньою самопочуттям. Вчений розглядав особистість як цілісну систему, в якій важливе значення має самовираження та самореалізація. А. Адлер підкреслював важливість соціальних взаємодій та впливу соціального середовища на формування особистості. На думку науковця, людина має стремління до досягнень та компенсації своїх слабкостей через соціальну активність. Е. Еріксон, видатний американський психолог і психоаналітик, розробив теорію психосоціального розвитку, в якій він ідентифікував вісім етапів розвитку особистості, кожен з яких характеризується певною конфліктною ситуацією, яку необхідно подолати для досягнення психологічної зрілості [36; 39; 44].

Наведемо детальний опис кожного етапу:

1. Етап довіри проти недовіри (від народження до 18 місяців): Головне завдання цього етапу – розвинення віри в самого себе та оточуючих людей. Дитина навчається вірити в свої близькі стосунки та розвиває почуття безпеки.

2. Етап автономії проти сумніву (сорому) (від 18 місяців до 3 років): На цьому етапі дитина навчається самостійності та контролю над своїм життям. Важливо, щоб дитина мала можливість приймати власні рішення та виробляти власну ідентичність.

3. Етап ініціативи проти провини (від 3 до 5 років): На цьому етапі дитина починає розвивати ініціативу та творчий потенціал. Важливо, щоб дитина могла виявляти інтерес до нових досліджень та розвивати свої таланти.

4. Етап працездатності проти неповноцінності (від 5 до 12 років): На цьому етапі дитина вчиться працювати з іншими та розвивати соціальну компетентність. Важливо, щоб дитина могла виробляти позитивні стосунки з оточуючими та розвивати свої навички спілкування.

5. Етап ідентичності проти рольової плутанини (від 12 до 18 років): На цьому етапі підліток шукає свою ідентичність та визначає свої цілі у житті. Важливо, щоб підліток мав можливість вибирати свої цілі та розвивати свої уподобання.

6. Етап інтимності проти ізоляції (від 18 до 40 років): На цьому етапі основна задача – розвинення близьких стосунків та формування глибоких зв'язків з іншими людьми. Важливо, щоб людина могла будувати здорове партнерство та розвивати свою спроможність до інтимності.

7. Етап продуктивності проти стагнації(застою) (від 40 до 65 років): На цьому етапі людина шукає способи внесення свого внеску у суспільство та розвитку своєї кар'єри. Важливо, щоб людина могла розвиватися професійно та особисто, не залишаючись на мертвому пункті.

8. Етап Его-цілісності проти відчаю (65+ років): На цьому етапі основна задача – прийняття свого життя як цілого та збереження почуття задоволення в життєвому шляху. Важливо, щоб людина могла оцінити свої досягнення та прийняти свою долю.

Ця модель демонструє важливий процес психосоціального розвитку особистості на протязі всього життя людини, показуючи ключові завдання та конфлікти, яким необхідно протистояти на кожному етапі для досягнення психологічної зрілості. Е. Еріксон розвинув концепцію психосоціального розвитку, в якому визначив вісім етапів розвитку особистості. Вчений підкреслював важливість взаємодії з навколишнім середовищем та подолання кризових моментів для досягнення психологічного благополуччя.

За К. Платоновим, існують чотири головні однопорядкові підструктури особистості. Перша підструктура характеризує спрямованість особистості або вибіркове ставлення людини до дійсності. Складові якості цієї підструктури особистості не є природженими і відображають індивідуальне суспільне мислення. Формується спрямованість особистості в процесі виховання [33].

Друга підструктура включає знання, уміння, навички й звички, які засвоєні у власному досвіді шляхом навчання. Іноді цю підструктуру розглядають як підготовленість індивіда. На формування компонентів даної підструктури помітно впливають біологічні й генетичні якості людини.

Третя підструктура включає індивідуальні особливості психічних процесів: відчуття, сприймання, емоції, волю, мислення, пам'ять. Психічні процеси, які є динамічним відображенням дійсності в різних формах психічних явищ, забезпечують зв'язок особистості з дійсністю. На основі психічних процесів утворюються психічні якості особистості, які забезпечують певний кількісно-якісний рівень її психічної діяльності і поведінки, типовий для індивіда.

Четверта підструктура особистості включає властивості темпераменту, статеві й вікові властивості. До неї ж відносять і патологічні (органічні) зміни особистості. Формування компонентів цієї підструктури можливе лише за допомогою тренування, але частіше має місце формування замінників (компенсаторних механізмів) природних властивостей, яких недостає.

Отже, психологічна структура особистості складається з ряду ключових характеристик, які взаємодоповнюють одна одну. Стабільна особистість

характеризується стійкістю, єдністю та активністю, а також має розвинуті можливості, властивості та направлення. Розуміння цих аспектів допомагає краще зрозуміти себе та свою поведінку, а також сприяє особистому розвитку та самопроявленню.

Важливо зазначити, що особистість є динамічною структурою, яка може змінюватись з часом під впливом зовнішніх умов і внутрішнього розвитку особистості. Люди можуть здійснювати вибори, які впливають на їх особистість, вони можуть навчатися та рости, розвиваючись у більш зрілі і стійкі особистості.

Отже, особистість – це складна система психологічних характеристик, яка формується під впливом різноманітних факторів. Дослідження структури особистості дозволяє краще розуміти людину та її поведінку.

1.2. Теоретичне підґрунтя та методологічні аспекти дослідження психологічних особливостей особистості

Основні теоретичні аспекти дослідження психологічних особливостей особистості включають у себе ряд підходів та концепцій, які допомагають розглядати цю проблематику з різних точок зору.

Одним із ключових до розуміння особистості став психоаналітичний підхід, запропонований З. Фрейдом. Вчений вважав, що особистість складається з трьох складових: Ід, Его та Супер-Его [25].

Тріадична модель особистості є однією з основних теорій психоаналізу. Ця модель визначає особистість як складну систему, що складається з трьох основних компонентів: Ід, Его та Супер-Его.

1. Ід: Це перший та найбільш примітивний аспект особистості, який представляє собою бажання та інстинкти. Ід функціонує за принципом задоволення, не маючи жодних обмежень або моральних норм. Цей аспект включає в себе базові потреби, такі як їжа, секс, безпека та задоволення.

2. Его: Его є другим компонентом особистості і відповідає за розумне та реалістичне реагування на зовнішні подразники. Воно функціонує за принципом реалізму та сприймає обмеження та реальність. Его допомагає вирішувати конфлікти між потребами Ід та обмеженнями Супер-Его.

3. Супер-Его: Це третій компонент особистості, який включає в себе внутрішні моральні стандарти, норми та ідеали, які були набуті в процесі соціалізації. Супер-Его представляє собою внутрішню голосистий суддя, який оцінює поведінку людини з точки зору моралі та етики.

Згідно з цією моделлю, конфлікти між Ід, Его та Супер-Его можуть призводити до психологічних проблем та неврозів. Психоаналітична терапія спрямована на розуміння цих конфліктів та їх розв'язання шляхом виявлення та розуміння психологічних механізмів, що лежать в основі поведінки людини.

Ця модель вказує на внутрішню боротьбу між безсвідомими бажаннями (Ід), раціональними обмеженнями (Супер-Его) та посередником між ними (Его).

Теорію надалі розгорнули К. Густав Юнг, А. Адлер, К. Хорні, Х. Салліван та Е. Фромм.

К. Юнг розвинув ідеї Фрейда, додавши до них поняття колективного безсвідомого та архетипів. Він вважав, що особистість складається з ряду аспектів, таких як его, персона та тінь. Юнг також вивчав процес індивідуації, який полягає в розвитку унікальної особистості. А. Адлер вважав, що основним мотивом людини є почуття меншості та бажання досягти влади та успіху. Він розвинув концепцію комплексу меншості та соціальної розвиненості, які впливають на формування особистості [45].

Е. Фромм розвинув ідеї гуманістичної психології, покладаючи акцент на пошук сенсу та значення у житті людини. Він вважав, що особистість формується через самореалізацію та взаємодію з іншими.

Е. Еріксон розвинув теорію розвитку особистості, в якому виділив розглянуту в п.1.1 восьми стадійну модель розвитку, де кожна стадія пов'язана

з конкретною кризою або завданням, яке треба подолати для успішного розвитку особистості [42].

Інший підхід до розуміння особистості – гуманістична психологія. Представники цього напрямку, такі як А. Маслоу та К. Роджерс, вважали, що особистість має потенціал для самореалізації та самовдосконалення. Вони акцентували увагу на потребах, цінностях та можливостях людини, які формують її унікальну ідентичність.

Гуманістичний напрям у психології особистості виник у другій половині XX століття як відповідь на психоаналітичні та поведінкові теорії. Цей напрям акцентує увагу на позитивних аспектах людської природи, вірує в потенціал кожної людини до самореалізації та самовдосконалення. Три провідні теоретики гуманістичного напрямку в психології особистості – Абрахам Маслоу, Карл Роджерс та Альберт Бандура – розробили свої власні теорії, що допомагають розуміти природу та розвиток особистості [27].

Гуманістична теорія особистості покладає акцент на самореалізацію, самовираження та пошук значущості у житті. Згідно з цією теорією, людина має потребу в саморозвитку та самовдосконаленні, що визначає її поведінку та взаємодію з навколишнім середовищем.

А. Маслоу, один з провідних представників гуманістичної психології, розробив теорію самоактуалізації. Згідно з цією теорією, людина має інстинктивну потребу до самореалізації, до досягнення свого повного потенціалу. Маслоу виділив ієрархію потреб, де самоактуалізація знаходиться на вершині. Важливою складовою процесу самоактуалізації є розвиток особистості через самоприйняття, самореалізацію та самовдосконалення. Теорія самоактуалізації (А. Маслоу) стверджує, що людина має потребу у самореалізації та досягненні свого потенціалу. А. Маслоу вперше запропонував ідею ієрархії потреб, де фізіологічні потреби стоять в основі, а потреби самореалізації – на вершині. Маслоу поклав акцент на самовдосконалення та досягнення свого потенціалу [31].

К. Роджерс розвинув феноменологічну теорію особистості. Згідно з цією теорією, людина має внутрішню потребу до розвитку та самовираження. Вчений підкреслював важливість умов для розвитку особистості, таких як емпатія, прийняття та конгруентність. Важливим аспектом його теорії є поняття «позитивного регарду», тобто позитивного ставлення до себе [12].

А. Бандура вніс значний вклад у гуманістичну психологію через свою соціально-когнітивну теорію особистості. Згідно з цією теорією, особистість формується через взаємодію мотивації, поведінки та середовища. Бандура акцентував увагу на саморегуляції, само ефективності та впливу соціального середовища на розвиток особистостей [38].

Гуманістичний напрям у психології особистості наголошує на позитивних аспектах людської природи та потенціалу кожної людини до саморозвитку. Теорія самоактуалізації Маслоу, феноменологічна теорія Роджерса та соціально-когнітивна теорія Бандури допомагають краще зрозуміти процеси формування особистостей.

Також важливим аспектом у розумінні особистості є соціокультурний підхід. Він вказує на вплив соціального середовища, культурних норм та цінностей на формування особистості. Людина взаємодіє з іншими людьми, вчиться в соціальних контекстах та адаптується до вимог суспільства.

К. Хорні підкреслювала вплив соціокультурного середовища на формування особистості. Вона розглядала особистість як продукт взаємодії між індивідом та соціальною ситуацією [26].

Усі ці підходи допомагають уявити особистість як складну систему, яка поєднує в собі багато аспектів – внутрішні та зовнішні, індивідуальні та загальнолюдські. Розуміння особистості в психології допомагає не лише аналізувати поведінку людини, а й сприяє розвитку методик психологічної допомоги, самопізнання та саморозвитку. Кожна людина унікальна у своїй особистості, і вивчення цього поняття допомагає краще розуміти себе та інших.

Дослідження авторами зазначених підструктур особистості вказують на важливість розуміння взаємодії між внутрішньою самоактуалізацією та зовнішньою соціальною сферою для формування і розвитку особистості. Ця інтеракція може визначати способи сприйняття, діяльності, взаємодії та самовдосконалення людини. Розуміння цих понять може допомогти у покращенні якостей життя та досягненні психологічного благополуччя.

Когнітивна психологія також вносить свій внесок у дослідження психологічних особливостей особистості, зосереджуючись на питаннях сприйняття, мислення та прийняття рішень. Цей підхід допомагає розуміти, як людина обробляє інформацію, яка надходить до неї, та як це впливає на її поведінку.

Когнітивний підхід до вивчення психологічних особливостей особистості розглядає особистість як систему когнітивних процесів, таких як сприйняття, мислення, уявлення та рішення проблем. Цей підхід акцентує увагу на тому, як людина сприймає інформацію з навколишнього світу, обробляє її та реагує на неї. Когнітивний підхід враховує індивідуальні розумові процеси та переконання, які впливають на поведінку та вибори людини [30].

Теорія особистісних конструктів Д. Келлі – це психологічна теорія, яка вказує на те, що людина активно конструює своє розуміння світу через свої особистісні конструкти. Конструкти – це індивідуальні системи уявлень, за допомогою яких людина класифікує світ та робить прогнози. Вчений стверджував, що особистість може бути краще зрозуміла через аналіз та розкриття особистих конструктів, якими людина користується для сприйняття світу [14].

Теорія поля К. Левіна покладає акцент на взаємодію людини з її оточуючим середовищем. Левін розглядає особистість як продукт взаємодії між індивідом та соціально-психологічним полем, в якому вона знаходиться. Важливим елементом теорії поля є поняття «життєвого простору», який описує взаємодію між людиною та її оточенням [28].

Загалом, когнітивний підхід, теорія особистісних конструктів та теорія поля надають різноманітні погляди на формування та розвиток особистості, кожна з них підкреслює важливий вплив когнітивних процесів та соціального середовища на формування індивіда.

Теорія Адлера «Індивідуальна психологія» є однією з ключових теорій у психології особистості. А. Адлер, австрійський психолог та психотерапевт, розробив теорію, яка висвітлює важливі аспекти формування особистості, включаючи вплив соціальних факторів, розвитку почуття меншої цінності та комплексу неповноцінності. Згідно з теорією Адлера, основним мотивом людської поведінки є бажання досягнення влади та контролю над своїм життям. Він підкреслював важливість соціального контексту для формування особистості та розвитку індивіда. Концепція «соціального стилю життя» вказує на те, що кожна людина має свої унікальні переконання, цілі та способи взаємодії з оточуючим світом [41]. Теорія А. Адлера показує важливий вплив соціальних факторів на формування особистості.

Біхевіористичний підхід допомагає розглядати поведінку людини як результат взаємодії з оточуючим середовищем. Біхевіористичний підхід до вивчення психологічних особливостей особистості зосереджується на спостереженні зовнішньої поведінки та реакцій людини на стимули зовнішнього середовища. Один із авторів біхевіоризму – Б. Скіннер вважав, що поведінка людини формується шляхом навчання та позитивного або негативного посилення [11].

Диспозиційна теорія особистості Г. Оллпорта базується на припущенні, що особистість складається з різних диспозицій або властивостей, які характеризують індивіда. Вчений виділив шість основних диспозицій: екстраверсія, невротизм, узгодженість, відкритість досвіду, сумлінність та дружелюбність [24]. Кожна з цих диспозицій впливає на поведінку та реакції людини у різних ситуаціях.

Теорія типів особистості Г. Айзенка базується на розрізненні особистостей за двома основними вимірами: екстраверсія та нейротизм. За

цими вимірами відбувається класифікація людей на чотири типи: екстраверт-стабільний, екстраверт-нестабільний, інтроверт-стабільний та інтроверт-нестабільний. Кожен з цих типів характеризується певними рисами та поведінкою.

Структурна теорія рис особистості Р. Кеттелла базується на концепції, що особистість складається з ряду рис або властивостей, які можна виміряти та класифікувати. Вчений використовував факторний аналіз для виділення основних рис особистості. В результаті досліджень вченим було виділено кілька головних факторів, таких як емоційна стабільність, екстраверсія, воля та інші [23].

Розроблений вченим Опитувальник (метод психодіагностики особистості) Кеттелла є багатовимірної методикою, що оцінює властивості нормальної особистості, він описує особистісну структуру людини, виявляє особистісні проблеми, допомагає знайти корекційні механізми для вирішення особистісних проблем [48].

Основою тесту Кеттелла служить «теорія особистісних рис». Згідно цієї теорії, особистість описується як що складається з стабільних, стійких взаємопов'язаних елементів (властивостей, рис), що визначають її внутрішню сутність і поведінка. Відмінності в поведінці людей пояснюються відмінностями у вираженості особистісних рис.

Одним із ключових аспектів теорії Кеттелла є його концепція 16 основних особистих рис (або факторів), які визначають особистість. Ці 16 рис поділені на дві групи: екстраверсія (загальний стиль спілкування та енергія) та невротизм (емоційна стабільність). Кожна людина може мати різну комбінацію цих рис, що впливає на її поведінку та взаємодію з оточуючими. Кеттел виділив два типи особистих рис: риси темпераменту (також відомі як «стани») та риси характеру. Риси темпераменту визначають те, як людина реагує на зовнішні подразники, свої емоції та настрій. Риси характеру визначають стійкі психологічні характеристики особистості, такі як цінності, переконання, мотивація та ставлення до себе та інших.

Теорія особистих рис Р. Кеттела надала важливий внесок у розвиток психології особистості, допомагаючи встановити систематичний підхід до вивчення особистостей та їх характеристик. Вона допомагає психологам і дослідникам краще розуміти різноманітні аспекти людської поведінки та сприяє розвитку інструментів для вимірювання та оцінки особистостей.

При цьому передбачається, що порядок суб'єктів шкалою вираженості особистісних рис залишається одним і тим же в різних ситуаціях. В ході тестування при такому підході особистість співвідноситься з готовою системою координат, у рамках якої вимірюється вираженість заздалегідь заданих властивостей.

Дослідження психологічних особливостей особистості вимагає використання різноманітних методологічних підходів та інструментів, що дозволяють отримати об'єктивні дані про характеристики та функціонування особистості. Охарактеризуємо деякі методологічні аспекти дослідження психологічних особливостей особистості[8; 27]:

1. Психометричні методи: включають в себе використання стандартизованих психологічних тестів для вимірювання різних аспектів особистості, таких як інтелект, темперамент, характер, мотивація тощо. Такі тести дозволяють отримати кількісні дані, які можна порівняти з нормативними групами.

2. Якісні методи: включають в себе спостереження, інтерв'ю, фокус-групи та інші якісні дослідження, що дозволяють отримати глибше розуміння унікальних характеристик та досвіду особистості. Якісні методи дозволяють збирати детальну інформацію про внутрішні процеси та мотивації людини.

3. Експериментальні методи: включають проведення контрольованих експериментів для вивчення певних аспектів поведінки та характеристик особистості. Експерименти дозволяють встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між різними факторами та поведінкою людини.

4. Невербальні методи: включають аналіз невербальних виявів поведінки, таких як жести, міміка, тон голосу тощо. Невербальні методи

можуть доповнити інші методи дослідження та дозволяють отримати додаткову інформацію про емоційний стан та взаємодію особистостей.

5. Мультиметодність: для більш повного розуміння особистості часто використовують підхід мультиметодності, коли застосовуються кілька різних методологічних підходів одночасно. Це дозволяє отримати більш об'єктивне та комплексне уявлення про особистість.

Це лише деякі з методологічних аспектів, які використовуються у дослідженні психологічних особливостей особистості. Комбінація різних методологій може допомогти отримати багатоцільовий та глибокий аналіз особистостей, що сприяє розвитку наукового розуміння цього складного поняття.

Результати аналізу теоретичних підходів та концепцій до вивчення психологічних особливостей особистості показують, що вони представляють різні погляди на побудову та класифікацію типів особистості, але кожна з цих теорій надає унікальний погляд на формування та розвиток особистості в психологічній науці. Це дозволяє розширити нашу область знань про те, як функціонує людський розум та поведінка, і сприяє подальшому розвитку психологічної науки.

1.3. Психологічні особливості особистості маргіналів

Маргінали, або маргінальні особистості – це люди, які відчують себе відокремленими від суспільства та не вписуються в його норми і цінності. Вони можуть мати різні психологічні особливості, які впливають на їх характер, темперамент, інтелект, соціальну поведінку, мотивацію та цілі, самосвідомість та самореалізацію.

Поняття «маргінал» використовується у соціології та психології для опису осіб, які опинилися на периферії суспільства, не можуть адаптуватися до його вимог або втратили зв'язок з ним. Це може призводити до анти-соціальної поведінки, емоційної нестабільності та внутрішньої пустоти [55].

Згідно до визначення тлумачного словника, маргінальна особистість – це людина, яка перебуває у прикордонному стані між двома чи кількома соціальними групами, системами, культурами. Це означає, маргінал – асоціальний суб'єкт, але не обов'язково неблагополучний, аморальний або той, хто страждає від патологічних уподобань. Вважається, що першими маргіналами були звільнені від рабства люди, які вийшли із звичного середовища, але стати повноцінними членами суспільства змогли не одразу.

Основу класичної концепції маргінальності було закладено соціологічною школою Чикаго у вивченні Р. Парком особливостей особистості, яка перебуває межі різних культур. В дослідженні вчений вперше вжив поняття «маргінальна людина». В. Парк пов'язував концепцію маргінальної людини не з особистісним типом, а із соціальним процесом та стверджував, що маргінальність є результатом інтенсивних процесів соціальної мобільності.

Карл Маркс використовував термін «маргінальний робітник» для опису людей, які не можуть знайти постійну роботу або живуть на межі бідності.

Еміль Дюркгейм ввів поняття «аномія» для опису стану маргіналізації, коли людина втрачає зв'язок з суспільством і відчуває внутрішню пустоту.

Роберто Манделлі розглядає маргіналізованих як групу людей, які не можуть адаптуватися до вимог суспільства і часто виявляють анти-соціальну поведінку[39; 48; 57].

У соціальній психології поняття маргінальність означає «прикордонність» культурної орієнтації і становища окремої людини стосовно будь-яких груп у суспільстві, така орієнтація особистості найчастіше зумовлює саме крайові форми поведінкових проявів [4]. Маргінальність у соціальній психології означає стан або статус особи, яка знаходиться на межі або на окраїні суспільства, відчувається відокремленою або відстороненою від основної частини суспільства. Люди, які перебувають у стані маргінальності, можуть відчувати відчуження, невпевненість у собі, відсутність ідентичності та проблеми з адаптацією до суспільства. Загалом, дослідження показують, що

маргінальність може впливати на психологічну стабільність, самооцінку, мотивацію та сприйняття себе та інших людей.

Маргінали – це люди, які відчують себе відокремленими від загальної маси суспільства, вони не вписуються у стандартні норми та цінності, що прийняті у суспільстві. Психологічні особливості особистості маргіналів можуть бути дуже різноманітними і варіювати в залежності від конкретної ситуації та факторів, що впливають на них[15].

Класифікація маргіналізованих осіб була запропонована різними авторами, які виділяли різні групи осіб, що відчують відокремленість від суспільства.

В рамках соціально-психологічних досліджень, маргіналами називаються тих осіб, хто не вписується в суспільство, має свою філософію та веде незвичний для оточуючих спосіб життя. Маргіналами можна вважати: добровільних пустельників, які не визнають суспільних цінностей, (дауншифтери, фрілансери); мігрантів, які зуміли влитися у культурне середовище тієї країни, де тепер живуть; людей, які залишили звичне місце життя (селяни в місті і навпаки); людей з обмеженими фізичними можливостями чи душевнохворих; носіїв вмираючих національних культур; прихильників шкідливих звичок у крайньому ступені (ігроманів, наркоманів, алкоголіків); послідовників релігійних меншин, сектантів; тих, хто належить до радикальних політичних течій, проповідує тероризм; людей, які опинилися за межею бідності; людей, що вийшли з місць ув'язнення після тривалого обмеження волі [21].

Основною ознакою маргіналів соціологи називають розрив економічних, соціальних та духовних зв'язків, що існують у «домаргінальному» житті людини. Здебільшого маргіналами стають мігранти, біженці. Опинитися на краю соціальних груп може колишній військовий, звільнений зі служби, але ще не знайшов себе громадянському суспільстві. Зв'язки з минулим під час звільнення розірвалися, а нових ще немає, а в особливо неблагополучних умовах – і не буде. Тоді людина може

декласуватись – тобто, опуститися на «дно» життя. Інші ознаки маргінальності: мобільність – виникає за відсутності житла, уподобань; психічні проблеми – виникають унаслідок неможливості знайти своє «місце під сонцем»; вироблення власних цінностей, іноді ворожість до існуючого суспільства; достатня легкість залучення до протиправної діяльності.

Якщо маргінали в суспільстві не виконують суспільно корисних функцій, значить створюють різноманітні проблеми. Маргінали здатні збиватися до груп і влаштовувати заворушення. У європейських країнах нерідко таке явище, як бунт мігрантів. Ці люди, яких прийняли в чужій країні, забезпечили житлом та харчуванням, можуть завдавати безліч проблем законослухняним корінним мешканцям. Дещо рідше зустрічаються нешкідливі маргінали, як приклад можна навести представників національних меншин, модного руху дауншифтерів і ін. [30].

Статус «маргінал» може бути приписаний людині суспільством або прийнятий індивідом самотійно. «Клеймування» та «навішування ярликів» нестандартним людям може статися у робочому колективі, у лікарні, у школі. Такі витісненню суспільством часто піддаються меншості: національні, сексуальні і ін., що є порушення прав людини. Усвідомити свою маргінальність індивід може і сам. В даному випадку він має вирішити – «повертатися до нормальності» чи жити зі статусом «маргінал».

Е. Гофман виділив такі групи маргіналізованих осіб [54]:

- «класичні» маргінали, які відчують себе виключеними з суспільства;
- «маскувальні» маргінали, які намагаються приховати свою відокремленість;
- «протестні» маргінали, які виступають проти суспільства;
- «передачницькі» маргінали, які передають свою відокремленість на наступне покоління.

Р. Мертон розділив маргіналізованих осіб на такі групи [59]:

- «виключені»: ті, хто виключений з суспільства;

–«аномальні»: ті, хто не вписується у соціальні норми;

–«реабілітовані»: ті, хто повертається до суспільства після перебування на маргінізації.

Маргінали в суспільстві можуть бути представлені різними групами, які відрізняються за своїми основними характеристиками та причинами, що призводять до їх відчуття відокремленості від основної частини суспільства. Основні групи маргіналів можуть бути розділені на наступні категорії: Соціальна психологія виділяє основні групи маргіналів: політичні, етичні, релігійні, соціальні, економічні, біологічні (рис.1.4) [16].

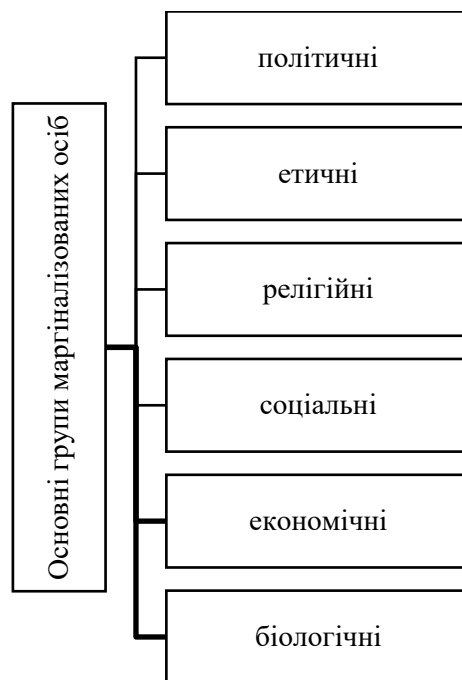

Рис.1.4 Основні групи маргіналів

1. Політичні маргінали:

Політичні маргінали – це особи, які відчують себе виключеними або недооціненими у політичному житті суспільства. Вони можуть бути представниками опозиційних політичних поглядів або груп, які не мають можливостей для активної участі у політичних процесах.

2. Етичні маргінали:

Етичні маргінали – це особи, які відчують себе виключеними через свої етичні переконання або поведінку. Це можуть бути люди, які не вписуються у загальноприйняті норми поведінки чи моралі суспільства.

3. Релігійні маргінали:

Релігійні маргінали – це особи, які відчують себе виключеними через свої релігійні переконання або практики. Вони можуть бути представниками меншинних релігій або груп, яким не надається можливостей для виявлення своєї релігійної ідентичності.

4. Соціальні маргінали:

Соціальні маргінали – це особи, які виключені з соціальних груп або класів через своє становище, статус чи соціальне походження. Це можуть бути безробітні, бездомні, іммігранти або інші особи, яким не надається можливостей для повноцінної участі у соціальних процесах.

5. Економічні маргінали:

Економічні маргінали – це особи, яким не надається можливостей для отримання достатнього доходу або матеріального благополуччя через ряд обставин, таких як безробіття, низька кваліфікація або обмежений доступ до ринку праці.

6. Біологічні маргінали:

Біологічними маргіналами можуть бути особи з функціональними обмеженнями, хронічними захворюваннями або іншими фізичними або психологічними особливостями, яким ускладнено адаптацію до суспільства та повсякденного життя.

Кожна з цих груп маргіналів має свої унікальні характеристики та проблеми, яким необхідно приділяти увагу та розробляти специфічні стратегії психологічної підтримки та соціальної інтеграції.

Найбільш розповсюджена класифікація осіб, що входять до групи маргіналізованих включає до себе наступні групи людей (рис.1.5)[23]:

- Безробітні: особи, які не можуть знайти постійну роботу або стабільний дохід.

– Бездомні: люди, які не мають постійного житла та живуть на вулицях.

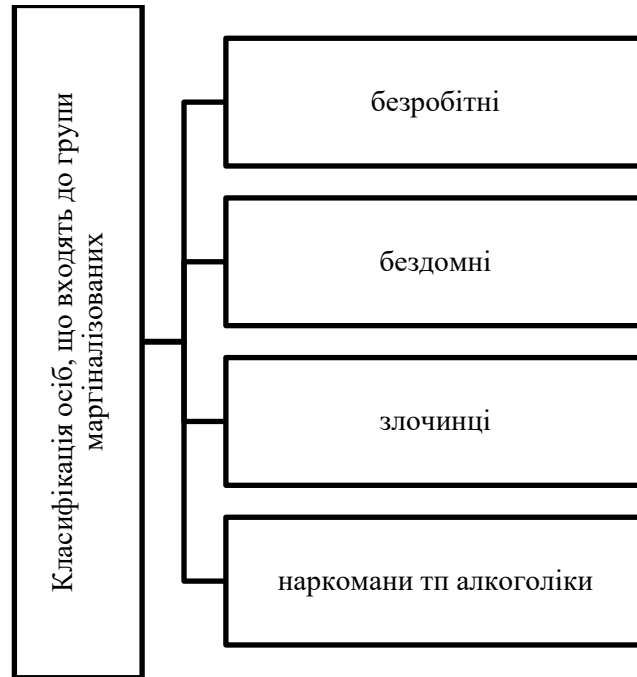

Рис.1.5 Класифікація осіб, що входять до групи маргіналізованих

– Злочинці: особи, які скоюють злочини через неможливість адаптуватися до суспільства.

– Наркомани та алкоголіки: особи, які використовують наркотики або алкоголь як спосіб уникнення реальності.

Психологічні особливості розглянутих груп маргіналізованих осіб можуть включати[11]:

1. Високий ризик виникнення психологічних проблем, таких як депресія, тривожність, агресивність.
2. Порушення самооцінки та самоповаги.
3. Низький рівень соціальної адаптації та взаємодії з іншими людьми.
4. Тенденції до самоізоляції та виключеності з суспільства.
5. Схильність до девіантної поведінки та екстремальних дій.

Так, маргінали часто характеризуються відчуттям відокремленості, неприйняттям суспільства, почуттям внутрішньої пустоти та невпевненістю у собі. Вони можуть мати тенденцію до екстремальних дій або втратити інтерес до життя.

Маргінали можуть мати нестабільний характер і темперамент, які проявляються у високому рівні агресивності, недостатньому контролі над емоціями та нестабільності настрою. У маргіналів може бути порушена когнітивна функція, що виявляється у складнощах з концентрацією уваги, низьким рівнем інтелектуального розвитку та навчання.

Маргінали можуть мати проблеми у встановленні стабільних соціальних зв'язків, утриманні роботи або участі у суспільних подіях через свою неконформну поведінку.

Маргінальні особи часто мають проблеми з формулюванням мети та мотивації для досягнення успіху у житті. Вони можуть бути безцільними або шукати задоволення в екстремальних діях. Маргінали можуть мати низький рівень самосвідомості через почуття власного неприйняття та виключеності з суспільства.

Маргінали зазвичай мають складнощі з самореалізацією через внутрішню конфліктність та недостатнє розвиток особистості.

Єдність, активність та стабільність структури особистостей маргіналів може бути порушена через їх високий ризик девіантної поведінки, низький рівень самоповаги та соціальної адаптації. Вони можуть бути менш стабільними у своїх вчинках та реакціях на подразники зовнішнього середовища.

Загалом, маргінали представляють групу людей з складною психологічною структурою, яка потребує спеціалізованого психологічного підходу для допомоги у виробленні позитивного самовизначення та соціальної інтеграції. Особи, що входять до групи маргіналізованих, можуть мати різноманітні причини для свого становища, але спільною рисою є втрата зв'язку з суспільством та нездатність адаптуватися до його вимог.

Однією з ключових рис особистостей маргіналів є відчуття відчуженості та неприйняття у суспільстві. Це може призводити до формування внутрішньої напруги, невпевненості та низької самооцінки. Маргінали часто володіють підвищеною чутливістю до критики та ворожого ставлення оточуючих, що

може поглиблювати їх відчуття виключеності з суспільства. Крім того, особистості маргіналів можуть бути схильними до ризикованої поведінки та експериментування з різноманітними способами самовираження. Це може включати в себе залучення до альтернативних культурних або соціальних груп, спроби змінити своє зовнішнє вигляд або навіть ризиковану поведінку, яка може призвести до негативних наслідків[7; 19].

Однак, слід зауважити, що маргинали можуть мати і свої позитивні риси особистості. Наприклад, вони можуть бути творчими, незалежними мислителями, які дивляться на світ з іншого ракурсу і пропонують новаторські ідеї. Вони можуть бути спроможними створювати нове, уникаючи шаблонних розв'язків та стереотипних поглядів. Плюси та мінуси маргіналізації наведено на рис.1.6.

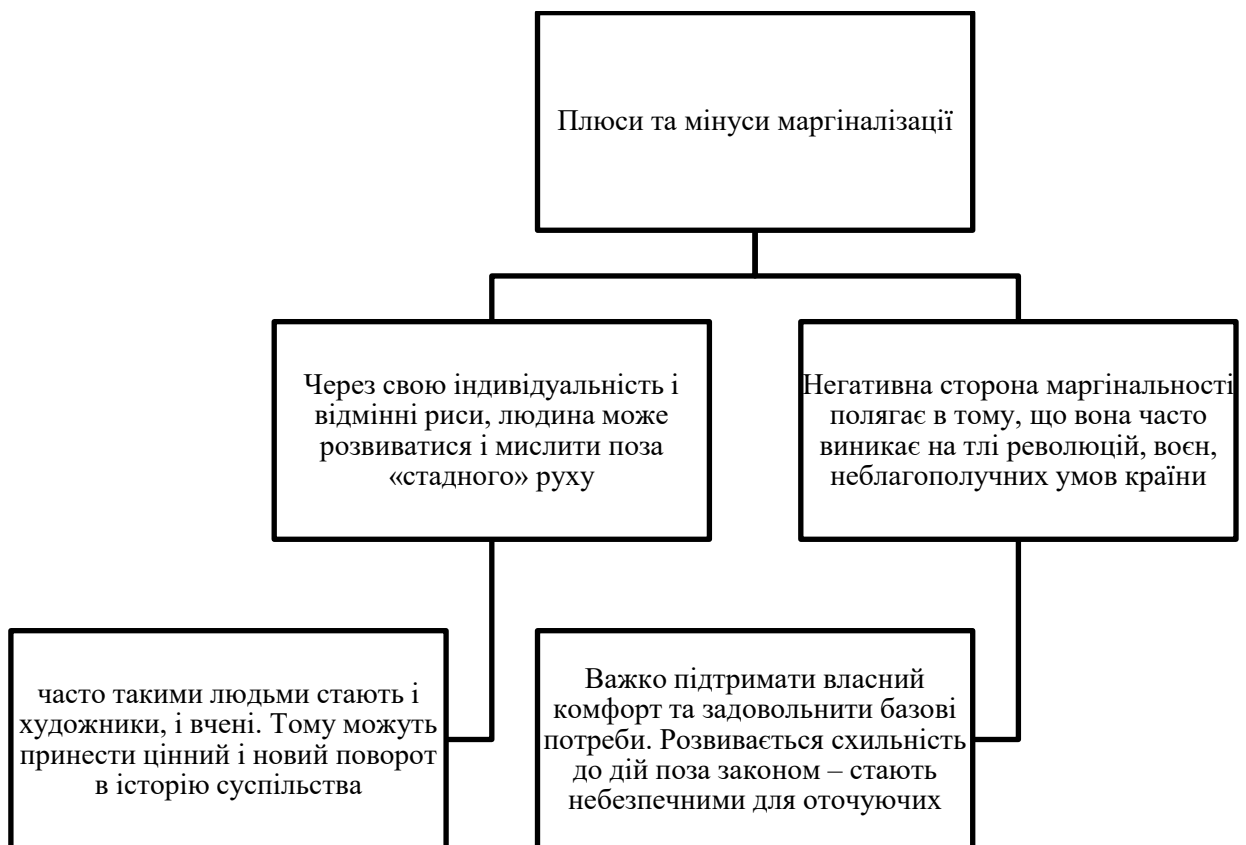

Рис.1.6 Плюси та мінуси маргіналізації

У психології важливо розуміти, що маргинали – це не завжди люди з психологічними проблемами або патологіями. Вони можуть просто мати іншу систему цінностей та переконань, яка не вписується у загальноприйняті

стандарти. Важливо пам'ятати про індивідуальний характер кожної особистості та уникати узагальнень.

Психологічний портрет особистості маргіналу може бути складним і розмаїтим, оскільки цей термін охоплює широкий спектр людей, які відступають від загальноприйнятих норм і стандартів суспільства. Ось деякі характеристики, які можуть бути характерними для психологічного портрету маргінала [2; 18; 31]:

1. Соціальна відстороненість: маргінали часто відчують себе відокремленими від суспільства або не знаходять своє місце в ньому. Вони можуть уникати соціальних контактів або мати проблеми у встановленні стабільних взаємин з іншими людьми.

2. Порухення соціальних норм: маргінали можуть проявляти нестандартну поведінку або діяти в способи, які суперечать загальноприйнятим нормам суспільства. Це може включати агресивність, антигуманність або безлад.

3. Емоційна нестабільність: маргінали часто можуть виявляти емоційну нестабільність, що проявляється у різних формах: від апатії до агресивності, важкощам у контролі емоцій тощо.

4. Відчуття внутрішньої пустоти або безпорадності: маргінали можуть відчувати певну пустоту або безпорадність у своєму житті, не знаходячи сенсу або мети у тому, що вони роблять.

5. Потреба у прийнятті або розумінні: маргінали можуть шукати прийняття або розуміння своєї особистості та почуттів, але часто зазнають відмови або виключення з суспільства.

Цей портрет є загальним і не охоплює всю гаму можливих характеристик маргіналу, оскільки кожна особистість унікальна і може мати свої особливості. Важливо пам'ятати, що психологічний портрет маргіналу може бути складним і потребує ретельного дослідження та розуміння конкретної особистості.

Отже, психологічні особливості особистостей маргіналів можуть бути дуже різноманітними і складними. Важливо розуміти їх контекст та шукати способи сприяти їхньому самовизначенню та самореалізації без утискання чи виключення з соціуму.

Результати проведеного дослідження показали, що маргінали – це поняття, яке використовується для позначення осіб і груп, які знаходяться на околицях, узбіччях доріг або просто поза рамками основних структурних одиниць суспільства. Це можуть бути люди, які відчують себе виключеними або відокремленими від основної частини суспільства через різні причини, такі як соціальне становище, економічні обставини, політичні переконання або інші фактори.

Маргінальність може бути тимчасовим явищем у житті людини або постійною особливістю її становища. Для покращення ситуації маргінальних людей необхідно вивчати психологічні особливості особистості маргіналів та згідно досліджень розробляти спеціальні програми та стратегії соціальної підтримки, що сприятимуть їх інтеграції в суспільство та покращенню їхнього благополуччя.

РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ МАРГІНАЛІВ (на прикладі групи осіб, що мають наркотичну залежність)

2.1. Організація та методи психологічного дослідження

Дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів було побудовано на основанні вивчення теоретичних аспектів проблеми, наведених в першому розділі.

Нами було розроблено план емпіричного дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів (на прикладі експериментального дослідження групи осіб, що мають наркотичну залежність):

1. Формулювання дослідницького питання:
2. Визначення об'єкта та предмета дослідження мети, гіпотези та завдань:
3. Вибір методології дослідження:
4. Визначення експериментальної бази та вибірки:
5. Збір та аналіз даних
6. Інтерпретація результатів.
7. Розробка пропозицій та формулювання висновків.

Окреслення стану проблеми та формулювання дослідницького питання:

Маргінальність в Україні є однією з актуальних проблем, яка впливає на розвиток суспільства та економіки країни. Поняття маргінальності визначається як стан осіб або груп, які знаходяться на межі виключення з соціального, економічного чи політичного життя.

Україна стикається з проблемами маргінальності на різних рівнях. Однією з найбільш актуальних є маргіналізація груп населення, які перебувають у складних життєвих умовах, таких як безробіття, бідність, відсутність доступу до освіти та медичних послуг. Це може призвести до

соціальної напруги, зростання кримінальності та загострення проблем інтеграції цих груп у суспільство.

Крім того, маргінальність проявляється і в економіці України. Низький рівень життя деяких верств населення, нерівномірний розподіл багатства та можливостей, корупція та недостатня конкурентоспроможність економіки – все це сприяє поширенню маргінальних явищ у суспільстві.

Для подолання проблеми маргінальності в Україні необхідно вжити комплексних заходів на різних рівнях. Держава повинна розвивати соціальну політику, спрямовану на покращення життя найбільш вразливих груп населення, забезпечувати доступ до освіти, медичних послуг та можливостей для самореалізації. Ефективна боротьба з корупцією та створення сприятливих умов для підприємництва також може допомогти зменшити маргінальність в економіці.

Проблема наркотизації сучасного суспільства стала однією з найбільш актуальних та складних проблем, які впливають на життя людей у всьому світі. Наркотики стали не лише загрозою для здоров'я та життя окремих осіб, але й серйозним соціальним викликом, що має негативний вплив на суспільство в цілому.

Особи, які страждають від наркотичної залежності, мають психологічні особливості, які часто ускладнюють їхню реабілітацію та виходження з цього стану. Однією з основних причин виникнення наркотичної залежності є психологічні фактори, такі як низька самооцінка, стрес, депресія, пошук втечі від проблем та негараздів у житті. Особи, які мають наркотичну залежність, часто мають проблеми з самоконтролем, низьку мотивацію до змін та важко встановлюють стосунки з оточуючими.

Особи з наркотичною залежністю характеризується рядом психологічних особливостей, які впливають на їхнє поведінку та взаємодію зі світом навколо. Деякі з цих особливостей включають:

1. Низька самооцінка: багато осіб із наркотичною залежністю мають проблеми зі своєю самооцінкою, вони можуть відчувати себе неприйнятими

або непотрібними. Це може призводити до пошуку втечі від негативних почуттів через вживання наркотиків.

2. Стрес та депресія: багато осіб із наркотичною залежністю стикаються зі стресом та депресією, які можуть бути причиною пошуку втечі у наркотики для подолання негативних емоцій.

3. Низька мотивація до змін: особи із наркотичною залежністю часто мають низьку мотивацію до змін у своєму житті. Вони можуть вагатися взяти на себе відповідальність за свої дії та шукати шляхи подолання проблем без допомоги.

Ці психологічні особливості можуть сприяти поширенню проблеми наркотизації в сучасному суспільстві. Особи із наркотичною залежністю можуть стикатися з соціально-психологічними проблемами, такими як виключення з соціуму, конфлікти у стосунках та низька якість життя, що може сприяти поширенню цього явища серед інших людей.

Також, психологічні особливості осіб із наркотичною залежністю можуть ускладнювати їх реабілітацію та виходження з цього стану. Низький самоконтроль, недостатня мотивація до змін та проблеми з самооцінкою можуть ускладнити процес позбавлення від наркотикової залежності. Психологи вважають, що успішна реабілітація маргінальних осіб із наркотичною залежністю потребує комплексного психологічного підходу. Важливо не лише позбутися фізичної залежності від наркотиків, але й розробити стратегії для подолання психологічних проблем, які призвели до залежності. Психологи можуть допомогти особам із наркотичною залежністю розвинути навички самоконтролю, покращити самооцінку, виробити стратегії подолання стресу та депресії.

Крім того, важливо враховувати соціальне середовище та психосоціальну підтримку для осіб із наркотичною залежністю. Позитивні стосунки з близькими людьми, можливість отримати професійну психологічну допомогу та підтримку сприяють успішному процесу виходу з наркотичної залежності.

Проблема наркотизації сучасного суспільства потребує комплексного психологічного підходу для успішної реабілітації маргінальних осіб із наркотичною залежністю. Важливо розуміти психологічні особливості цих осіб та надавати їм не лише фізичну, але й психологічну допомогу для подолання цього серйозного життєвого виклику. Розуміння психологічних особливостей осіб із наркотичною залежністю як маргінальної групи суспільства є важливим для розробки ефективних стратегій боротьби з цим явищем та запобігання його поширенню в сучасному суспільстві.

Україна має потенціал для подолання проблеми маргінальності та створення справедливого та процвітаючого суспільства. Проте це вимагає спільних зусиль держави, громадськості та бізнесу для реалізації необхідних реформ та програм, спрямованих на забезпечення розвитку всього суспільства.

Формулювання дослідницького питання: Які психологічні особливості характеризують особистість осіб з наркотичною залежністю та як вони впливають на поширення проблеми наркотизації в сучасному суспільстві?

2. Визначення об'єкта та предмета дослідження мети, гіпотези та завдань:

Об'єкт дослідження: особистість маргінальних осіб (на прикладі осіб з наркотичною залежністю).

Предмет дослідження: психологічні особливості особистості маргіналів.

Мета: Провести дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів (на прикладі осіб з наркотичною залежністю) та розробити заходи спрямовані на профілактику маргіналізації населення.

Гіпотеза дослідження:

1. Серед психологічних особливостей особистості маргінальних осіб з наркотичною залежністю виділяються: тривожність, відсутність бажання спілкуватися та встановлювати соціальні контакти через занурення у світ наркотиків, емоційна нестабільність, моральна ненормативність, нонконформізм та ін.

2. Маргінальні особи з розвинутою наркотичною залежністю мають низький рівень самооцінки та проблеми з самоконтролем.

3. Існує зв'язок між моральною ненормативністю та низькою здатністю до самоконтролю маргіналів.

Завдання:

1. Провести дослідження теоретичних аспектів психологічних особливостей особистості маргіналів в науковій літературі

2. Провести експериментальне дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів

5. Розробити пропозиції із вдосконалення психологічних особливостей особистості спрямовані на профілактику маргіналізації суспільства.

Організація та етапи дослідження:

Дослідження здійснювалось у три етапи протягом січня-квітня 2024 року.

На першому етапі вивчався стан розробки визначеної проблеми дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів в науковій літературі: в її теоретичному та прикладному аспектах; було висунуто загальну гіпотезу, визначено об'єкт, предмет, сформульовано мету і завдання, розроблено план та програму дослідження та з'ясовано методичну базу дослідження, сформовано блок діагностичних методик.

На другому етапі проведено психологічну діагностику психологічних особливостей особистості маргіналів та проведено статистичний аналіз даних.

На третьому етапі проаналізовано та інтерпретовано матеріали експериментального дослідження, розроблено пропозиції із вдосконалення психологічних особливостей особистості, спрямовані на профілактику маргіналізації суспільства, сформульовано висновки та оформлено результати дослідження.

Операціоналізація базових понять

1. Маргінал: термін, який використовується для опису особи, яка знаходиться на межі суспільства, не вписується в загальноприйняті норми та

цінності. Маргінали можуть відчувати відчуженість від суспільства та мати проблеми з адаптацією до соціальних стандартів.

2. Наркозалежна особистість: це маргінальна особистість, яка стала залежною від наркотиків і має психологічні та фізіологічні зміни, пов'язані з цим станом. Наркозалежність може впливати на різні аспекти життя людини, включаючи її поведінку, емоційний стан та сприйняття світу.

3. Психологічні особливості: це характеристики, які визначають психологічний портрет людини, включаючи її риси особистості, реакції на стрес, способи сприйняття інформації тощо.

4. Самооцінка: процес оцінки себе, своїх якостей, здібностей і досягнень. Вона може бути позитивною або негативною і впливати на самопочуття та поведінку людини.

5. Самоконтроль: здатність контролювати свої емоції, дії та реакції на різні ситуації. Важливий аспект для досягнення мети та успіху у житті.

6. Моральна ненормативність: це порушення моральних норм та цінностей, що може проявлятися у поведінці людини. Це може включати аморальну чи недостойну поведінку.

7. Тривожність: стан психологічної напруги, переймання страхом та невпевненості. Тривожність може впливати на функціонування людини і її взаємодію з оточуючим світом.

8. Емоційна нестабільність: це характеристика особистості, коли людина має тенденцію до раптових змін настрою, емоційних вибухів та нестабільних емоційних реакцій на подразники.

9. Нонконформізм: Це неготовність людини підкорятися соціальним нормам, правилам та очікуванням оточуючого середовища; незгода, неприйняття або критичне сприйняття норм, цінностей, цілей.

Вибір методології дослідження:

Для розв'язання поставлених завдань та перевірки гіпотези було використано наступні методи дослідження:

–теоретичні (аналіз та синтез проблеми в науково-психологічній літературі), що дозволив виявити, узагальнити і систематизувати різноманітні підходи і практичний досвід з проблеми дослідження психологічних особливостей особистості маргіналів;

–емпіричні (експеримент; психологічне тестування за сформованим блоком методик: Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF) (Р. Кеттел); Тест визначення рівня самооцінки (С. В. Ковальов); Коротка шкала самоконтролю (Brief Self-Control Scale, BSCS) (Дж. Тангні) на основі яких досліджено та проаналізовано психологічні особливості особистості маргіналів;

–методи математико-статистичної обробки кількісних даних (описова статистика).

Опис методик та методів дослідження:

Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF) є одним із найпоширеніших методів оцінки індивідуально-психологічних особливостей особистості. Методику розробив Реймонд Кеттелл, автор однієї з впливових теорій особистості, згідно з якою люди відрізняються один від одного за набором та ступенем виразності у них окремих незалежних рис.

У процесі експериментальних досліджень Кеттелл виявив 16 біполярних особистісних характеристик (чинників), ступінь розвиненості яких можна виміряти з допомогою опитувальника.

Стандартний опитувальник 16PF містить 187 пунктів і розроблений у двох паралельних формах А/В, які відрізняються лише формулюванням питань. Опитувальник призначений для обстеження дорослих (від 16 років), які мають освіту не нижче 8-9 класів.

Тест визначення рівня самооцінки розроблено С. В. Ковальовим для виявлення самооцінки – оцінки особистістю себе, своїх можливостей, якостей та місця серед інших людей.

Коротка шкала самоконтролю (Brief Self-Control Scale, BSCS) призначена для дослідження самоконтролю як риси, що включає здатність керувати своєю поведінкою, емоціями, бажаннями та діяти продумано, утримуючись від імпульсної поведінки. Опитувальник набув широкого поширення і в даний час є основним інструментом для вимірювання самоконтролю у західних дослідженнях.

Метод статистичного аналізу є важливим інструментом в науці та психологічних дослідженнях для обробки та аналізу великих обсягів даних з метою отримання об'єктивних результатів. Основні характеристики методу статистичного аналізу включають:

1. Колекція та обробка даних: статистичний аналіз починається з збору даних, які потім піддаються обробці. Цей процес може включати сортування, фільтрацію, очищення та перетворення даних для подальшого аналізу.
2. Описова статистика: цей етап включає уявлення даних у вигляді графіків, таблиць та основних статистичних показників (середнє, медіана, мода). Це допомагає отримати загальне уявлення про розподіл даних.
3. Інференційна статистика: цей етап включає застосування статистичних методів для висновків про популяцію на основі вибірки даних. Включає в себе такі методи, як довірчі інтервали, тестування гіпотез та аналіз варіації.
4. Кореляційний аналіз: цей метод вивчає зв'язок між двома чи більше змінними та оцінює силу та напрямок цього зв'язку. Це дозволяє встановити, чи існує статистично значущий зв'язок між змінними.
5. Регресійний аналіз: цей метод використовується для прогнозування значень однієї змінної на основі значень інших змінних. Регресійний аналіз допомагає розуміти, як одна змінна впливає на іншу.

Статистичний аналіз допомагає дослідникам отримати об'єктивні дані, зробити висновки та приймати управлінські рішення на основі об'єктивних фактів.

Експериментальна база та вибірка:

Експериментальне дослідження проводилось на протязі квітня - травня 2024 року.

Для дослідження було обрано представників наркозалежної групи маргіналів.

Учасники дослідження: маргінальні особи з наркотичною залежністю різного віку, статі.

Критерії включення та виключення у вибірку: всі учасники дослідження є особами, які визнають себе маргіналами.

Опис вибіркової групи: Вибірка складається з 40 осіб віком від 25 до 45 років, які перебувають у стані маргіальності через наркотичну залежність. Серед них 60% жінок і 40% чоловіків.

Середнє значення віку у вибірці складає – 35,3 років. В дослідженні не було враховане тривалість перебування піддослідних у маргінальних умовах.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментального дослідження

На початку дослідження нами було проведене діагностику індивідуально-психологічних особливостей особистості маргіналів за методикою «Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF (Sixteen Personality Factor Questionnaire, 16PF)» (табл.2.1).

Найбільш виразними показниками особистісних особливостей особистості в групі наркозалежних маргіналів є: емоційна нестабільність, залежність, експресивність, моральна ненормативність, тривожність, нонконформізм, низький самоконтроль, неврівноваженість, конформність (залежність).

Таблиця 2.1

Результати статистичного аналізу індивідуально-психологічних особливостей особистості маргіналів за методикою «Багатофакторний особистісний опитувальник 16PF»

	Шкала	N	Мін	Мах	Середнє	Стд. відхил
A	Замкнутість/товариство (A)	40	1	9	5,5655	2,1638
B	Інтелект (B)	40	1	8	4,7816	2,0799
C	емоції. стабільність (C)	40	1	6	1,3688	0,1421
E	Підпорядкованість/домінантність (E)	40	1	5	1,7922	0,5824
F	Стриманість/експресивність (F)	40	5	10	8,6574	2,2541
G	Моральна нормативність (G)	40	1	4	1,1639	0,1052
H	Робість/сміливість (H)	40	2	8	5,6022	2,1481
I	Практицизм/чутливість (I)	40	6	9	7,1128	1,6431
L	Довірливість/підозрілість (L)	40	5	10	8,3411	1,2386
M	Практичність/мрійливість (M)	40	4	10	7,9876	2,0114
N	Прямолінійність/дипломатичність (N)	40	2	8	5,0230	1,2316
O	Спокій/тривожність (O)	40	6	10	8,9233	1,1428
Q1	Консерватизм/радикалізм (Q1)	40	3	8	5,0115	2,4451
Q2	Конформізм/нонконформізм (Q2)	40	5	10	8,3342	3,5670
Q3	Самоконтроль (Q3)	40	1	6	1,7328	0,2118
Q4	Розслаблення/напруженість (Q4)	40	1	7	3,8451	1,7345
MD	Прагнення виглядати краще (MD)	40	2	6	4,2217	2,3477
FB	Прагнення виглядати гірше (FB)	40	2	5	4,0170	1,8835
F1	Тривога (F1)	40	5	10	8,2035	2,2130
F2	Інтроверсія/екстраверсія (F2)	40	3	9	6,1673	3,2144
F3	Чутливість/врівноваженість (F3)	40	2	8	5,3579	2,8352
F4	Конформність/незалежність (F4)	40	1	6	1,2916	0,1125

Як бачимо в таблиці 2.1, отримані результати діагностики особистісних особливостей у групі наркозалежних маргіналів вказують на наявність певних характеристик, які є типовими для цієї категорії осіб. Детальніше розглянемо кожен з названих особливостей та побудуємо профіль індивідуально-психологічних особливостей групи (рис.2.1):

Емоційна нестабільність ($1,3688 \pm 0,1421$): ця особливість вказує на те, що маргінальні особи, що залежні від наркотиків можуть мати проблеми з

контролем своїх емоцій. Вони можуть швидко переходити від радості до глибокого суму або подратування. Для низького значення характерно: емоційна нестійкість, імпульсивність; людина перебуває під впливом почуттів, мінлива у настроях, легко засмучується, є психічно нестійкою. В більшості представників групи спостерігається низька толерантність до фрустрації, дратівливість, стомлюваність. Маргінали можуть мати складнощі з психологічною стабільністю та регуляцією своїх емоцій.

Залежність ($1,7922 \pm 0,5824$): наркозалежні маргінали характеризуються високим рівнем залежності від наркотиків, яка може впливати на їх поведінку, рішення та спосіб життя.

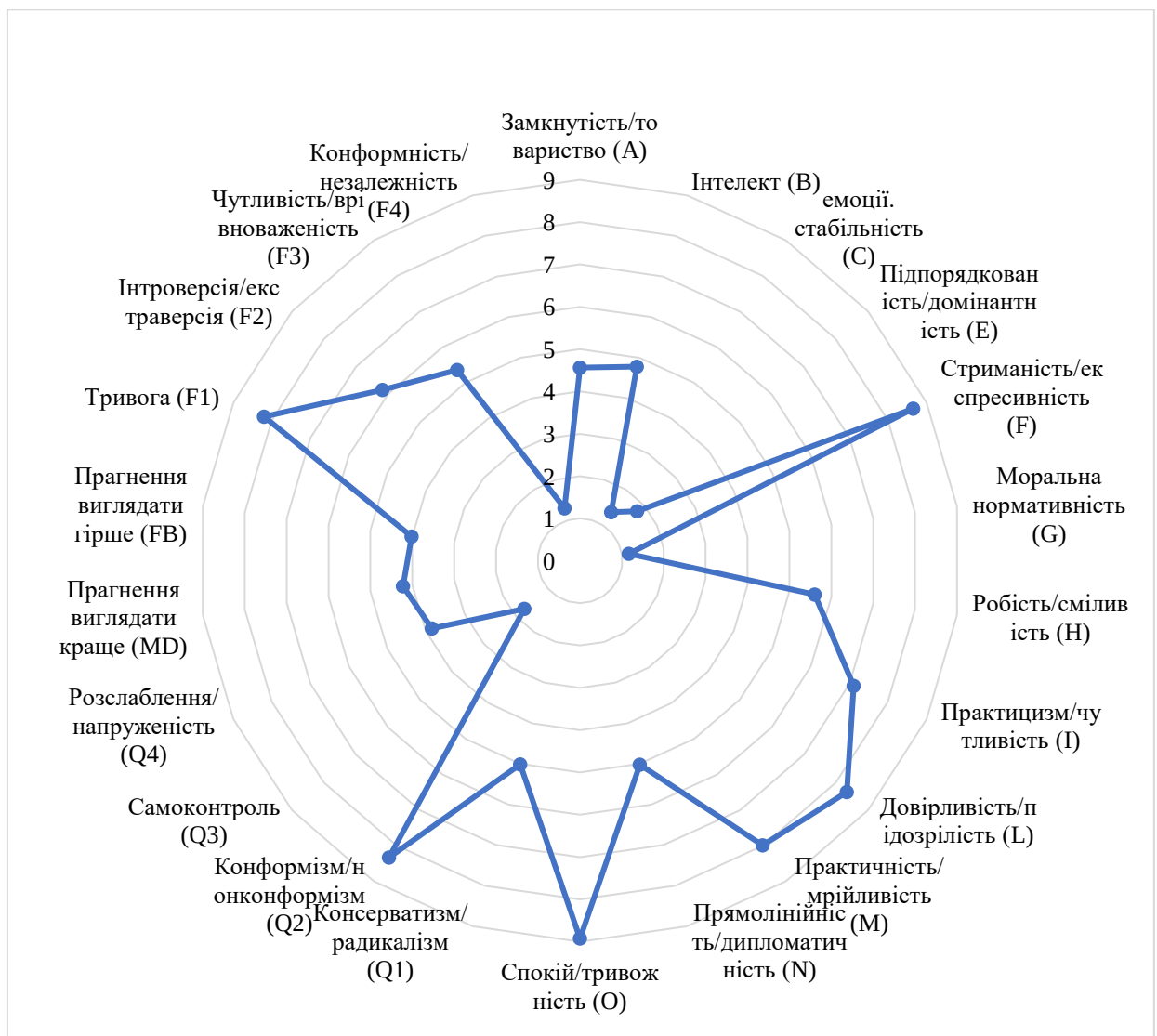

Рис.2.1 Профіль особистості маргіналів (на прикладі групи наркозалежних)

Експресивність є високою ($8,6574 \pm 2,2541$): ця особливість вказує на те, що маргінальні особи можуть виявляти свої емоції та почуття в дуже виразний спосіб, що може бути пов'язано з їх станом залежності. Для більшості представників групи характерною є: імпульсивність, безтурботність та безрозсудність у виборі партнерів зі спілкування.

Моральна нормативність є низькою ($1,1639 \pm 0,1052$): ця характеристика вказує на те, що у маргіналів може бути відсутнє чітке розуміння моральних норм та цінностей, що може призводити до неадекватної поведінки. Отримані значення свідчать про: схильність до непостійності, схильність до впливу почуттів, випадку та обставин. Маргінальні особи схильні потурати своїм бажанням, не роблять зусиль щодо виконання групових вимог та норм. Вони демонструють неорганізованість, безвідповідальність, імпульсивність, відсутність згоди із загальноприйнятими моральними правилами та стандартами, гнучкість по відношенню до соціальних норм, свободу від їх впливу, іноді безпринципність та схильність до асоціальної поведінки.

Тривожність ($8,9233 \pm 1,1428$): особи залежні від наркотиків можуть виявляти підвищений рівень тривоги та стресу, пов'язаний з пошуком наркотиків, страхом перед втратою доступу до них тощо.

Нонконформізм ($8,3342 \pm 3,5670$): ця особливість вказує на те, що маргінали можуть бути схильними до нестандартного способу життя, виступати проти загальноприйнятих соціальних норм.

Низький самоконтроль ($1,7328 \pm 0,2118$): особи залежні від наркотиків можуть мати проблеми з контролем своєї поведінки та вчинками через вплив наркотиків.

Конформність ($1,2916 \pm 0,1125$): особи залежні від наркотиків можуть бути схильними до покорності та несамотійності у прийнятті рішень, особливо у контексті оточуючого середовища.

Слід зазначити, що поєднання факторів Н та F відображає схильність представників досліджуємої групи до ризикованої поведінки.

На додаток до первинних особистісних факторів опитувальника нами було підраховано два показники, що відображають ставлення маргінальних осіб до тестування (шкали валідності): прагнення виглядати у сприятливому світлі – шкала MD, прагнення виглядати гірше, ніж насправді – шкала FB. Отримані результати показали, що випробувані не намагаються створити надто сприятливе уявлення про себе, вони не прагнуть підкреслити свою психологічну дезадаптованість з метою отримання психологічної допомоги.

Аналіз результатів діагностики рівня самоконтролю представників маргіналізованої групи наркозалежних (за методикою «Кратка шкала самоконтролю, BSCS») наведено в табл.2.2.

Таблиця 2.2

Аналіз результатів діагностики рівня самоконтролю представників маргіналізованої групи наркозалежних (за методикою «Кратка шкала самоконтролю, BSCS»)

Описові статистики			
		Статистика	Стд. помилка
самокон троль	Середнє		18.1750
	95% довірчий інтервал для середнього	Нижня границя	17.1308
		Верхня границя	19.2192
	5% усічене середнє		18.0278
	Медіана		18.0000
	Дисперсія		10.661
	Стд. відхилення		3.26510
	Мінімум		14.00
	Максимум		25.00
	Розмах		11.00
	Міжквартильний розмах		5.00
	Асиметрія		.464
			.374

	Ексцес	-.711	.733
--	--------	-------	------

Як видно з таблиці 2.2, середнє значення самоконтролю у вибірці з 40 осіб складає 18.1750. Це може вказувати на загальний низький рівень самоконтролю серед представників маргінальної групи наркозалежних (рис.2.2).

Медіанне значення самоконтролю становить 18.0000, це показує, що половина учасників має значення самоконтролю менше або рівне цьому значенню. Дисперсія (10.661) вказує на розкид даних навколо середнього значення самоконтролю. Велика дисперсія може свідчити про різноманітність рівнів самоконтролю серед учасників.

Значення асиметрії (.464) та ексцесу (-.711) вказують на форму розподілу даних. Позитивна асиметрія вказує на те, що розподіл може бути легко скошений вправо, а від'ємний ексцес свідчить про те, що розподіл може бути менш концентрованим навколо середнього значення.

Індивіди з низьким рівнем самоконтролю не цілеспрямовані, неорганізовані і ненаполегливі у досягненні своїх цілей. Вони не вдаються до конструктивних стратегій подолання труднощів, частіше використовуючи непродуктивні стратегії – поведінкового догляду та заперечення.

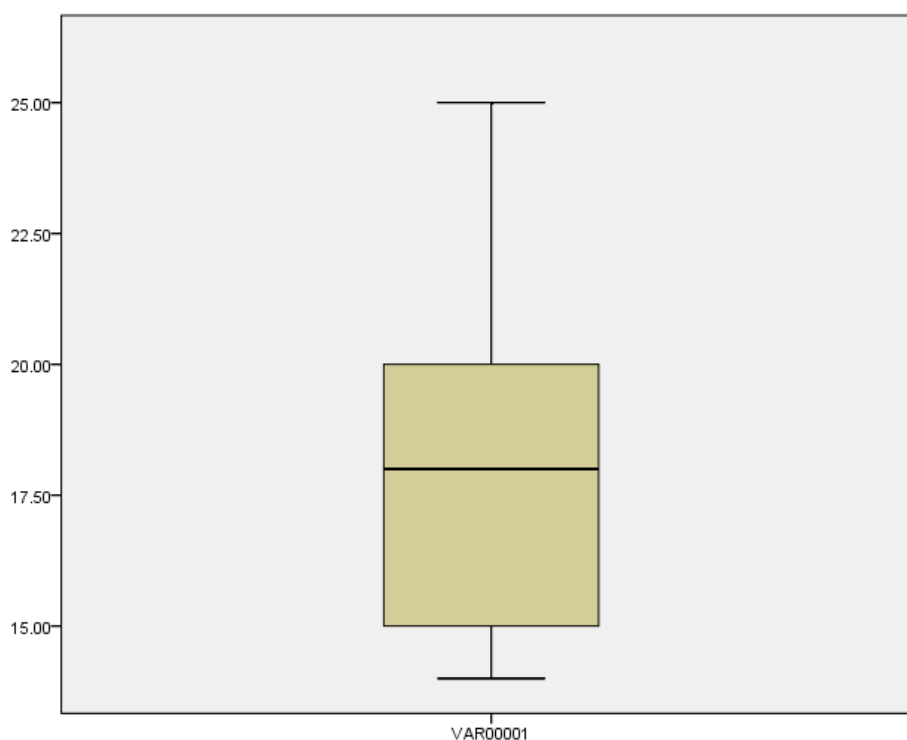

Рис.2.2 Рівень самоконтролю представників маргіналізованої групи наркозалежних (за методикою «Кратка шкала самоконтролю, BSCS»)

Люди з низьким рівнем самоконтролю демонструють низький рівень емоційної стабільності та психологічного благополуччя, незадоволеність життям. Для осіб з низьким рівнем самоконтролю властиве неконструктивне мислення при аналізі різних життєвих ситуацій, яке проявляється у схильності до песимістичного пояснення негативних життєвих подій.

Отже, отримані результати діагностики демонструють низький рівень самоконтролю серед представників маргінальної групи наркозалежних, що може потребувати спеціалізованих програм та психологічної підтримки для покращення цього аспекту їх життя.

Низький рівень самоконтролю у представників маргінальної групи наркозалежних може бути пов'язаний з рядом факторів, таких як:

1. Залежність від наркотиків: постійне вживання наркотиків може порушувати функціонування мозку та знижувати здатність до контролю над власними діями та реакціями.

2. Психологічні проблеми: багато наркозалежних людей мають психологічні проблеми, такі як депресія, тривожність або посттравматичний стрес, які можуть впливати на їх здатність до самоконтролю.

3. Соціальне середовище: наркозалежність як прояв маргінальності часто пов'язана з негативним соціальним середовищем, де відсутні позитивні ролеві моделі та підтримка, що може ускладнювати розвиток самоконтролю.

4. Генетичні фактори: деякі люди можуть мати схильність до низького рівня самоконтролю через генетичні особливості, що може бути ускладнено при наявності наркозалежності.

Результати діагностики рівня самоконтролю представників маргіналізованої групи наркозалежних виявили низький рівень самоконтролю.

Аналіз результатів діагностики самооцінки наведено в табл.2.3.

Результати діагностики самооцінки маргіналізованої групи наркозалежних показують наступне: середнє значення самооцінки у вибірці складає 64,27, що може вказувати на середній рівень самооцінки серед маргіналів. Медіана становить 56, що може свідчити про те, що більшість осіб у вибірці мають ще нижчий рівень самооцінки.

Дисперсія 277,69 вказує на значну варіабельність результатів у вибірці, що може означати різницю у рівнях самооцінки серед маргіналів.

Таблиця 2.3

Аналіз результатів діагностики рівня самооцінки представників маргіналізованої групи наркозалежних (за методикою «Тест визначення рівня самооцінки»)

Описові статистики				
			Статистика	Стд. помилка
самооцінка	Середнє		64.2750	2.63482
	95% довірчий інтервал для середнього	58.9456		
		69.6044		

	5% усічене середнє	63.1111	
	Медіана	56.0000	
	Дисперсія	277.692	
	Стд. відхилення	16.66408	
	Мінімум	48.00	
	Максимум	110.00	
	Розмах	62.00	
	Міжквартильний розмах	30.00	
	Асиметрія	.964	.374
	Експес	-.104	.733

Як бачимо в табл.2.3 маргінали, які страждають від наркозалежності мають низький рівень самооцінки, що підтверджується результатами розрахунків ($64,27 \pm 16,66$). Вони часто відчують себе непотрібними та безцільними, що може призвести до подальшого поглиблення проблем з самооцінкою. Вони не бачать перспектив у майбутньому, втрачаючи віру у власні здібності та можливості змінити своє життя на краще.

Такий негативний вплив на самооцінку може призвести до подальшого заглиблення у наркотичну залежність, оскільки людина може втратити віру у себе та свої можливості вирватися з цього кола. Тому важливо надавати психологічну підтримку та допомогу маргіналам, щоб допомогти їм піднятися на ноги та змінити своє ставлення до себе.

Низький рівень самооцінки (рис.2.3) у маргіналів, зокрема у наркозалежних, може бути обумовлений рядом факторів. Перш за все, негативний стереотип, який суспільство має про цю групу людей, може призводити до внутрішньої стигми та низької самооцінки. Крім того, сам процес наркотичної залежності може призводити до втрати впевненості у собі та своїх можливостях. Постійне вживання наркотиків може призвести до почуття безсилля, втрати контролю над власним життям та низької самооцінки через стигматизацію та відчуття відокремленості від суспільства.

Рис.2.3 Рівень самооцінки представників маргіналізованої групи наркозалежних (за методикою «Тест визначення рівня самооцінки»)

Загалом, низький рівень самооцінки у маргіналів, зокрема у наркозалежних, може бути складним психологічним явищем, яке вимагає комплексного психологічного підходу для корекції та покращення самопочуття та самоповаги цих людей.

Таким чином, встановлена гіпотеза про те, що маргінальні особи з розвинутою наркотичною залежністю мають низький рівень самооцінки та проблеми з самоконтролем є підтвердженою.

Далі, за допомогою кореляційного аналізу нами було встановлено зв'язок між моральною ненормативністю та низькою здатністю до самоконтролю маргіналів (табл.2.4).

Таблиця 2.4

Кореляційний аналіз

Встановлення зв'язку між моральною ненормативністю та низькою здатністю до самоконтролю маргіналів

Кореляції

			самоконтроль	Моральна ненормативність
ро Спирмена	С	Коефіцієнт кореляції	1.000	.836**
		Знч. (2-сторін)	.	.000
		N	40	40
	МН	Коефіцієнт кореляції	.836**	1.000
		Знч. (2-сторін)	.000	.
		N	40	40

В результаті проведених розрахунків нами було виявлено тісний прямий зв'язок між досліджуємими показниками. Так, доведено, що низький самоконтроль маргінальних особистостей сприяє розвитку показника моральної ненормативності ($R = .836^{**}$).

Моральна ненормативність та низька здатність до самоконтролю можуть бути взаємопов'язані у маргінальних групах, таких як злочинці, наркомани, або люди з психічними порушеннями.

Моральна ненормативність вказує на відсутність або порушення моральних принципів та цінностей у людини. Це може виявлятися у вчиненні злочинів, аморальних діях або безчесності. Маргінальні групи часто характеризуються високим рівнем моральної ненормативності через соціальну відокремленість та вплив негативних чинників у їхньому середовищі.

Низька здатність до самоконтролю означає відсутність або обмежену можливість контролювати свої дії, емоції та імпульсивність. Це може призвести до безладу у поведінці, необдуманих рішень та вчинків, що суперечать соціальним нормам.

Зв'язок між моральною ненормативністю та низькою здатністю до самоконтролю полягає в тому, що обидва ці фактори можуть посилювати один одного. Наприклад, людина з низькою здатністю до самоконтролю може бути схильною до імпульсивних дій, які порушують моральні принципи. З іншого

боку, постійне порушення моральних норм може призводити до подальшого поглиблення проблем з самоконтролем.

Отже, важливо враховувати обидва ці аспекти при роботі з маргінальними групами для ефективного вирішення їхніх проблем і реабілітації.

2.3. Пропозиції із вдосконалення психологічних особливостей особистості представників маргінальних груп, спрямовані на профілактику маргіналізації суспільства

Маргіналізація – це процес відчуження та виключення окремих груп чи осіб зі суспільства, що може призвести до соціальних проблем, конфліктів та нерівностей; явище, яке стосується соціальних груп або індивідів, які опинилися на периферії суспільства, відчуваючи відчуження, відсутність можливостей та невизнання. Це може бути наслідком різних факторів, таких як економічна нерівність, соціальна дискримінація, втрата роботи або низький рівень освіти. Саме у цьому контексті стає актуальним питання про соціально-психологічну реабілітацію маргіналізованих груп. Заходи вдосконалення психологічних особливостей особистості можуть відігравати важливу роль у профілактиці маргіналізації суспільства.

Нами було розроблено пропозиції, які можуть сприяти профілактиці маргіналізації через вдосконалення психологічних особливостей особистості:

1. Соціальна інтеграція: зміцнення соціальних зв'язків та взаємодії між різними групами суспільства може допомогти запобігти виключенню та маргіналізації. Психологічні тренування та програми можуть сприяти розвитку навичок спілкування та емпатії.

2. Розвиток самооцінки та самоповаги: психологічні тренування, які спрямовані на покращення самооцінки та самоповаги, можуть допомогти людям впевненіше виступати в суспільстві та впоратися з викликами.

3. Розвиток емоційного інтелекту: навчання навичкам розуміння та керування емоціями може допомогти уникнути конфліктних ситуацій та сприяти побудові позитивних взаємин у суспільстві.

4. Толерантність та багатокультурність: програми, спрямовані на розвиток толерантності та розуміння різноманітності культур, можуть допомогти уникнути стереотипного мислення та дискримінації.

5. Психологічна підтримка: надання психологічної підтримки та консультування для осіб, які опинилися на межі суспільства, може допомогти їм виробити стратегії адаптації та подолання проблем маргіналізації суспільства.

Загалом, заходи вдосконалення психологічних особливостей особистостей можуть сприяти створенню більш інклюзивного та толерантного суспільства, що є ключовим для профілактики маргіналізації.

Нами було розроблено покрокову модель вдосконалення психологічних особливостей особистості маргіналів (рис.2.4):

Етап 1: Діагностика психологічних особливостей маргінальних особистостей

1. Оцінка поточного стану: Проведення психологічного тестування та анкетування для визначення сильних та слабких сторін особистості.

2. Аналіз результатів: Ретельний аналіз отриманих даних для встановлення областей, які потребують вдосконалення.

Рис.2.4 Модель вдосконалення психологічних особливостей особистості маргіналів

Етап 2: Встановлення цілей та завдань

1. Формулювання цілей: Визначення конкретних цілей для вдосконалення психологічних особливостей, наприклад, підвищення самооцінки або розвиток емоційного інтелекту.

2. Розробка плану дій: Створення детального плану з конкретними кроками для досягнення поставлених цілей.

Етап 3: Розвиток психологічних навичок

1. Тренування самоусвідомлення: Навчання методам самоаналізу та самооцінки для розуміння власних емоцій та думок.

2. Тренування соціальних навичок: Розвиток навичок спілкування, емпатії та конструктивного вирішення конфліктів.

3. Тренування емоційного інтелекту: Навчання стратегіям керування емоціями та реакціями на стресові ситуації.

Етап 4: Практика та підтримка

1. Впровадження набутих навичок у повсякденне життя: Практичне застосування вивчених стратегій та методик у реальних ситуаціях.

2. Психологічна підтримка: Забезпечення психологічної підтримки та консультування для підтримки процесу вдосконалення.

Покрокова модель вдосконалення психологічних особливостей особистості може бути ефективним інструментом для покращення якості життя та соціальної адаптації маргіналів. Цей процес допомагає особистості розвивати свої сильні сторони, подолати слабкості та зберегти психологічне благополуччя. Застосування такої моделі може сприяти створенню більш інклюзивного, толерантного та гармонійного суспільства.

Соціально-психологічна реабілітація маргіналів є шляхом до відновлення їх гідності та інтеграції в суспільство.

Нами було розроблено та запропоновано до реалізації в Запорізькому обласному наркологічному диспансері програму соціально-психологічної реабілітації представників маргінальних груп.

Програма спрямована на комплексне покращення психологічного стану та соціальної адаптації представників маргінальних груп, щоб допомогти їм повернути втрачену гідність та інтегруватися у суспільство.

Назва програми: «Відновлення гідності: шлях до інтеграції».

Тривалість: 6 місяців.

Актуальність: Соціально-психологічна реабілітація представників маргінальних груп є актуальною проблемою у сучасному суспільстві, оскільки існує значна кількість людей, які відчувають відчуження, виключеність та невизнання, що може призвести до погіршення їх психічного стану, зниження самооцінки та проблем у взаємодії з іншими. Тому важливо розробляти програми соціально-психологічної реабілітації для покращення якості життя цих людей.

Мета програми: підвищення самооцінки та самовизначення учасників, розвиток соціальної адаптації та міжособистісних навичок представників маргінальних груп, подолання стресу та депресії, стимулювання мотивації до змін та саморозвитку

Завдання:

1. Відновлення гідності та самоповаги представників маргінальних груп.
2. Покращення психологічного стану та самопочуття учасників програми.
3. Інтеграція учасників у суспільство та розвиток соціальних навичок.
4. Стимулювання саморозвитку та самореалізації учасників.

Методи психологічного впливу:

1. Групові психологічні тренування для покращення самосвідомості та розвитку соціальних навичок.
2. Індивідуальні консультації з психологом для роботи над особистими проблемами та стресом.
3. Техніки позитивної психології для зміцнення психологічного стану учасників.
4. Розвиток емоційного інтелекту та навичок міжособистісного спілкування.
5. Проведення тренінгів з розвитку креативності та самовираження.

Етапи програми:

1. Діагностика: Проведення психологічного обстеження учасників для визначення основних проблем та потреб.
2. Груповий етап: Проведення групових психологічних тренувань для покращення самосвідомості, комунікаційних навичок та самоповаги.
3. Індивідуальний етап: Надання індивідуальних консультацій з психологом для роботи над особистими проблемами та стресом.
4. Розвиток навичок: Проведення тренінгу з розвитку емоційного інтелекту, креативності та міжособистісних взаємин.

5. Інтеграція: Проведення тренувань з планування кар'єри, пошук роботи та встановлення позитивних стосунків з оточуючими.

Перелік практичних вправ:

1. Групові дискусії: учасники обговорюють теми, пов'язані з їхніми проблемами та можливими шляхами вирішення. Це сприяє розвитку комунікаційних навичок та взаєморозуміння.

2. Тренування навичок спілкування: учасники виконують ролеві ігри або сценарії, які допомагають їм вчитися ефективно спілкуватися та вирішувати конфлікти.

3. Медитація та релаксація: спеціальні практики для зняття стресу та покращення психологічного стану учасників.

4. Тренування самовизначення: учасники працюють над визначенням своїх цілей та цінностей, що допомагає їм знайти своє місце у суспільстві.

5. Розвиток навичок розв'язання проблем: учасники вивчають методи аналізу проблем та пошуку шляхів їх вирішення.

В процесі реалізації програми важливо пам'ятати, що кожна людина унікальна, тому програма повинна бути адаптована до потреб конкретних учасників із залежністю врахуванням їхнього психологічного стану та особливостей.

Основною метою соціально-психологічної реабілітації маргіналів є відновлення їх гідності, покращення самоповаги та психологічного стану, а також інтеграція у суспільство. Цей процес вимагає комплексного підходу, що включає в себе роботу з психологами, соціальними працівниками, педагогами та іншими спеціалістами.

Один з ключових аспектів соціально-психологічної реабілітації – це створення сприятливого середовища для саморозвитку та самореалізації маргіналізованих осіб. Це може включати проведення групових та індивідуальних психологічних тренувань, спрямованих на покращення самосвідомості, розвиток соціальних навичок та встановлення позитивних стосунків з іншими.

Крім того, важливо забезпечити доступ до освіти та професійного навчання для маргіналізованих груп, щоб вони мали можливість розвивати свої здібності та здобувати нові навички. Важливо також створити програми психологічної підтримки та консультування для допомоги у подоланні стресу, тривоги та депресивних станів.

Загалом, соціально-психологічна реабілітація маргіналів – це складний процес, який потребує зусиль багатьох сторін для досягнення успішних результатів. Важливо надати маргиналам можливість змінити своє життя, повернути їм втрачену гідність та сприяти їх інтеграції у суспільство. Такий позитивний прагматичний погляд дозволяє сприяти становленню більш сприйнятливого та розумного суспільства.

ВИСНОВКИ

1. Особистість – це одне з найскладніших та найбільш обговорюваних понять в психології. Вона відображає унікальні характеристики кожної людини, її внутрішні особливості, які визначають її поведінку, сприйняття світу та взаємодію з оточуючим середовищем. Це комплексна концепція, що описує унікальні психічні характеристики та риси особи, які визначають її поведінку, сприйняття світу, взаємодію з іншими та інші аспекти життя. Особистість складається з різних компонентів, таких як темперамент, характер, цінності, мотивація, самосвідомість та інші.

Поняття особистості в психології вивчається з різних підходів і теорій, які допомагають розкрити її структуру та функціонування. Теоретичне підґрунтя дослідження психологічних особливостей особистості базується на різних психологічних школах і теоріях, таких як психоаналіз, бихевіоризм, гештальт-психологія, гуманістична психологія та інші. Усі ці підходи допомагають уявити особистість як складну систему, яка поєднує в собі багато аспектів – внутрішні та зовнішні, індивідуальні та загальнолюдські. Розуміння особистості в психології допомагає не лише аналізувати поведінку людини, а й сприяє розвитку методик психологічної допомоги, самопізнання та саморозвитку. Кожна людина унікальна у своїй особистості, і вивчення цього поняття допомагає краще розуміти себе та інших.

Методологічні аспекти дослідження включають в себе використання різних психологічних методів та інструментів, таких як опитувальники, спостереження, експерименти, клінічні спостереження тощо.

2. Маргінал – це термін, який використовується для опису особи, яка знаходиться на межі суспільства, не вписується в загальноприйняті норми та цінності. Маргінали в суспільстві можуть бути представлені різними групами, які відрізняються за своїми основними характеристиками та причинами, що призводять до їх відчуття відокремленості від основної частини суспільства.

Маргінали можуть відчувати відчуженість від суспільства та мати проблеми з адаптацією до соціальних стандартів. Психологічні особливості особистості маргіналів включають низьку самооцінку, високий рівень агресивності, проблеми з самоконтролем, недостатню емоційну стабільність, тенденцію до ризикованої поведінки тощо.

На початку дослідження нами було проведене діагностику індивідуально-психологічних особливостей особистості маргіналів. Найбільш виразними показниками особистісних особливостей в групі наркозалежних маргіналів є: емоційна нестабільність, залежність, експресивність, моральна ненормативність, тривожність, нонконформізм, низький самоконтроль, неврівноваженість, конформність (залежність).

Наркозалежні особи можуть виявляти схильність до замкнутості, відсутності бажання спілкуватися та встановлювати соціальні контакти через занурення у світ наркотиків.

Психологічні характеристики наркозалежних можуть варіювати в залежності від стадії залежності, але загалом може спостерігатися зниження когнітивних функцій та інтелектуальних здібностей.

Наркозалежні особи зазвичай мають порушення емоційної стабільності, проявляючи емоційну нестабільність, ризик для розвитку депресивних та тривожних розладів.

Наркозалежні особи можуть бути експресивними у своїх емоціях та поведінці, проявляючи нестриману реакцію на стресові ситуації.

Залежно від індивідуальних особливостей, наркозалежні особи демонструють порушення моральних норм та цінностей у зв'язку з наркотичною залежністю, схильні виявляти ризиковану поведінку та сміливість у погоні за задоволенням через вживання наркотиків.

Наркозалежні особи можуть бути більш схильними до практичного погляду на життя, але також можуть мати певний рівень чутливості до зовнішнього впливу.

В результаті проведеного аналізу результатів діагностики встановлена гіпотеза про те, що маргінальні особи з розвинутою наркотичною залежністю мають низький рівень самооцінки та проблеми з самоконтролем є підтвердженою. Середнє значення самоконтролю у вибірці з 40 осіб складає 18.1750, що вказує на загальний низький рівень самоконтролю серед представників маргінальної групи наркозалежних осіб.

Маргінали, які страждають від наркозалежності мають низький рівень самооцінки, що підтверджується результатами розрахунків ($64,27 \pm 16,66$). Вони часто відчують себе непотрібними та безцільними, що може призвести до подальшого поглиблення проблем з самооцінкою. Вони не бачать перспектив у майбутньому, втрачаючи віру у власні здібності та можливості змінити своє життя на краще. Низький рівень самооцінки у маргіналів, зокрема у наркозалежних, може бути обумовлений рядом факторів. Перш за все, негативний стереотип, який суспільство має про цю групу людей, може призводити до внутрішньої стигми та низької самооцінки. Крім того, сам процес наркотичної залежності може призводити до втрати впевненості у собі та своїх можливостях. Постійне вживання наркотиків може призвести до почуття безсилля, втрати контролю над власним життям та низької самооцінки через стигматизацію та відчуття відокремленості від суспільства.

В результаті проведених розрахунків нами було доведено, що низький самоконтроль маргінальних особистостей сприяє розвитку показника моральної ненормативності ($R = ,836^{**}$).

Моральна ненормативність та низька здатність до самоконтролю можуть бути взаємопов'язані у маргінальних групах, таких як злочинці, наркомани, або люди з психічними порушеннями. Моральна ненормативність вказує на відсутність або порушення моральних принципів та цінностей у людини. Це може виявлятися у вчиненні злочинів, аморальних діях або безчесності. Маргінальні групи часто характеризуються високим рівнем моральної ненормативності через соціальну відокремленість та вплив негативних чинників у їхньому середовищі. Низька здатність до

самоконтролю означає відсутність або обмежену можливість контролювати свої дії, емоції та імпульсивність. Це може призвести до безладу у поведінці, необдуманих рішень та вчинків, що суперечать соціальним нормам.

Зв'язок між моральною ненормативністю та низькою здатністю до самоконтролю полягає в тому, що обидва ці фактори можуть посилювати один одного. Наприклад, людина з низькою здатністю до самоконтролю може бути схильною до імпульсивних дій, які порушують моральні принципи. З іншого боку, постійне порушення моральних норм може призводити до подальшого поглиблення проблем з самоконтролем.

Отже, важливо враховувати обидва ці аспекти при роботі з маргінальними групами для ефективного вирішення їхніх проблем і реабілітації.

3. Маргіналізація – це процес відчуження та виключення окремих груп чи осіб зі суспільства, що може призвести до соціальних проблем, конфліктів та нерівностей; явище, яке стосується соціальних груп або індивідів, які опинилися на периферії суспільства, відчуваючи відчуження, відсутність можливостей та невизнання. Це може бути наслідком різних факторів, таких як економічна нерівність, соціальна дискримінація, втрата роботи або низький рівень освіти. Саме у цьому контексті стає актуальним питання про соціально-психологічну реабілітацію маргіналізованих груп. Заходи вдосконалення психологічних особливостей особистості можуть відігравати важливу роль у профілактиці маргіналізації суспільства.

Нами було розроблено пропозиції, які можуть сприяти профілактиці маргіналізації через вдосконалення психологічних особливостей особистості:

1. Соціальна інтеграція: зміцнення соціальних зв'язків та взаємодії між різними групами суспільства може допомогти запобігти виключенню та маргіналізації. Психологічні тренування та програми можуть сприяти розвитку навичок спілкування та емпатії.

2. Розвиток самооцінки та самоповаги: психологічні тренування, які спрямовані на покращення самооцінки та самоповаги, можуть допомогти людям впевненіше виступати в суспільстві та впоратися з викликами.

3. Розвиток емоційного інтелекту: навчання навичкам розуміння та керування емоціями може допомогти уникнути конфліктних ситуацій та сприяти побудові позитивних взаємин у суспільстві.

4. Толерантність та багатокультурність: програми, спрямовані на розвиток толерантності та розуміння різноманітності культур, можуть допомогти уникнути стереотипного мислення та дискримінації.

5. Психологічна підтримка: надання психологічної підтримки та консультування для осіб, які опинилися на межі суспільства, може допомогти їм виробити стратегії адаптації та подолання проблем маргіналізації суспільства.

Для вдосконалення психологічних особливостей особистостей маргіналів та профілактики маргіналізації суспільства можна розробити програми соціально-психологічної реабілітації, які включатимуть в себе психологічну підтримку, навчання навичкам самоконтролю, розвиток соціальної компетентності та інші методи. Основною метою соціально-психологічної реабілітації маргіналів є відновлення їх гідності, покращення самоповаги та психологічного стану, а також інтеграція у суспільство. Цей процес вимагає комплексного підходу, що включає в себе роботу з психологами, соціальними працівниками, педагогами та іншими спеціалістами. Також важливо створити умови для доступу до професійної допомоги та реабілітаційних програм для особистостей з маргінальних груп.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блинова О. Є. Маргінальність: основні наукові підходи до аналізу *Проблеми загальної та педагогічної психології* : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України . Київ : ГНОЗІС, 2009. Т.ХІ, част.4. С. 36-44.
2. Васянович Г. П. Основи психології: навчальний посібник / Г П Васянович. Київ: Педагогічна думка , 2012. 114 с.
3. Галян І. М. Психодіагностика: Навч.посіб. Київ: Академвидав, 2009. 464с.
4. Гарасимів Т. З. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія / Т. З. Гарасимів. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.
5. Гордієнко В. Психологія особистості в біографіях, подіях, портретах: навч.посібн. Київ : ЦУЛ, 2018. 258 с.
6. Дуткевич Т.В., Савицька О.В. Практична психологія: Вступ у спеціальність. Навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2017. С. 42-47
7. Зварич І.М., Чуйко Г.В., Колтунович Т.А. Екзистенційна та гуманістична психологія: навчальний посібник / за наук. ред. В. Г. Панка. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2019. 496 с.
8. Золотарьова Ю. І. Маргіналізація суспільства як чинник соціальної девіації *Вісн. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого*. №10. С. 206.
9. Зубко Г. Ю. Маргінальність – загальнотеоретична характеристика. *Право і безпека*. 2009. № 5. С. 191–193.

10. Калмикова Л.О., Хомич Г.О. Розвиток особистості у різних умовах соціалізації: колективна монографія. Київ: Видавничий дім «Слово», 2016. 472 с.
11. Католик Г. Психологія особистості (в схемах, презентаціях і таблицях): навчальний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2022. 158 с.
12. Кацавець Р.С. Психологія особистості. Навчальний посібник. Київ: Алерта. 2021. 134 с.
13. Кравець Р. С. Психологія особистості. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2022. 368 с.
14. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості: навч.посібник для студентів ВНЗ. Київ: Центр навчальної літератури, 2003. 240 с.
15. Максименко С. Д. Загальна психологія: підручник. Вінниця: Нова книга, 2006. 540 с.
16. Маноха І. П. Психологія потаємного Я: монографія. Київ: Поліграфкнига, 2001. 448 с.
17. Мартинова С. П. Кризова свідомість: від особистої кризи до соціальної маргінальності *Гілея: наук. вісник : зб. наук. праць*. Київ: Гілея, 2017. Вип. 126 (11). С. 347–349.
18. Мартинова С. П. Маргінальна особистість та можливості її соціалізації в умовах кризи українського суспільства *Етико-естетична традиція у вітчизняній культурі: тези VI Всеукраїнської студентської науковопрактичної конференції з міжнародною участю, 1 грудня 2016 року*. Київ: Кафедра етики та естетики НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. С. 62–65.
19. Мартинова С. П. Маргінальна особистість у сучасному культурному просторі *Культура і сучасність : альманах*. 2020. № 2. С. 70–75.
20. Мельничук О.Б. Психологія особистості: Хрестоматія. Київ: Академвидав, 2020. 480с.
21. Мельничук О.Б. Психологія особистості: Хрестоматія. Київ: . НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. 532 с.

22. Москалець В.П. Психологія особистості: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2013. 262с.
23. Носенко Е.Л. Сучасні напрями зарубіжної психології: психологія особистості: підручник . Дніпро: Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. 261 с.
24. Папуча М. В., Наконечна М. М. Теоретичні основи психології особистості : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 60 с.
25. Пасічняк Р.Ф., Вольнова Л. М. Психологія особистості Київ: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2019. 532 с.
26. Рибалка В.В. Теорії особистості у вітчизняній психології: Навчальний посібник Київ: ІППО АПН України, 2006. 802с.
27. Скрипченко О.В. Загальна психологія: підручник. Київ: Либідь, 2005. 464с.
28. Солсо Р.Л. Когнітивна психологія. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 286 с.
29. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 280 с.
30. Саржевський С. Н. Психологія та патологія емоцій, волі, уваги : навчальнометодичний посібник. Запоріжжя, 2017. 72 с.
31. Сергєєнкова О.П. Загальна психологія: навч.посібник. Київ: Центр учбової літератури. 2012. 296 с.
32. Титаренко Т.М. Сучасна психологія особистості. Київ: Марич, 2020. 232 с.
33. Трофімов Ю.Л. Психологія: підручник. Київ: Либідь, 2001. 390 с.
34. Федорченко С.В. Загальна психологія.. Київ: ПП PVM-print, 2017. 96с.
35. Шахова О.Г. Соціальна психологія особистості: Навчальний посібник. Харків: «Контраст», 2019. 116 с.
36. Шульга Н. Маргінальність як криза ідентичності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2000. № 3. С. 166-178.

37. Яблонко В.Я. Психолого-педагогічні основи формування особистості: Навч.пос. Київ : Центр учбової літератури, 2018. 220 с.
38. Adler A. The science of living. 2020. New York: Doubleday. Press, 2001. 188p.
39. Allport G. The nature of personality. 1961. New York: Holt, Rinehart and Winston. 300 p.
40. Bauman Z. The Individualized Society. Cambridge, UK; Malden, MA: Polity
41. Beyond Freedom and Dignity by B.F. Skinner .2021, 120 p.
42. Bowlby, J. Death and psychology: Understanding the process of life and death. *Journal of Psychotherapy*, 2021. 25(3), P. 210-225.
43. Dimensions of Personality by Hans Eysenck. London. 2008. 240p.
44. Erikson E. H. Childhood and society. 2018. New York: Norton. 380 p.
45. Komunikacja w edukacja Uwarunkowania i wtasciwosci : Communication in Education its Determinants and Characteristics Red. nauk. Gabzdyl J. Raciborz : PWSZ, 2009. 339p.
46. Komunikowanie sie a jakosc zycia czlowieka : Uwarunkowania psychologicznospoleczne Pod red. nauk. Renaty Stefanskiej-Klar. Raciborz: PWSZ, 2009. 210p.
47. Maslow A. H. A theory of human motivation. 2019. *Psychological Review*, 50(4), P.370-396.
48. Merton R. Social Theory and Social Structure. 2019. New York: The Free Press. 400 p.
49. Murray G. Explorations in Personality. 2018. Oxford: Oxford University Press. 350 p.
50. On Becoming a Person by Carl Rogers. Boston. 2022. 368p.
51. Park R.E. Cultural conflict and the Marginal Man . Race and culture. Glencoe, 1950. P. 59.

52. Park R. Je. Kul'turnyj konflikt i marginal'nyj chelovek . Social'nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennaja i zarubezhnaja literatura *Seriya 11. Sociologija*. 2018. (2) P. 172-175
53. Rogers K. A theory of therapy, personality and interpersonal relationships. 2001. New York: McGraw-Hill. 200 p.
54. Sigmund Freud The Ego and the Id. 2014. Vienna: Internationaler Psychoanalytischer Verlag. 250 p.
55. Social Learning Theory by Albert Bandura. Englewood Cliffs, NJ. 2021. 248p.
56. The Individual Psychology of Alfred Adler: A Systematic Presentation in Selections from His Writings by Alfred Adler . 2006, 88 p.
57. The Nature of Human Personality"by Gordon Allport. New York. 2008. 320p.
58. Toward a Psychology of Being by Abraham Maslow. New York. 2020. 320p.
59. Traits and Factor Theory of Personality by Raymond Cattell. Chicago. 2007 180p.
60. Understanding Human Nature by Alfred Adler. Chicago. 2018, 54 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Результати діагностики за тестом Кеттелла, 16PF

	Шкала	Сирий бал	Стен	Формула
A	Замкнутість/товариство (A)	11,4	5,5655	
B	Інтелект (B)	9,87	4,7816	
C	емоції. стабільність (C)	2,28	1,3688	
E	Підпорядкованість/домінантність (E)	1,16	1,7922	
F	Стриманість/експресивність (F)	17,82	8,6574	
G	Моральна нормативність (G)	2,27	1,1639	
H	Робість/сміливість (H)	9,35	5,6022	
I	Практицизм/чутливість (I)	10,44	7,1128	
L	Довірливість/підозрілість (L)	11,30	8,3411	
M	Практичність/мрійливість (M)	13,98	7,9876	
N	Прямолінійність/дипломатичність (N)	9,02	5,0230	
O	Спокій/тривожність (O)	14,95	8,9233	
Q1	Консерватизм/радикалізм (Q1)	7,66	5,0115	
Q2	Конформізм/нонконформізм (Q2)	14,46	8,3342	
Q3	Самоконтроль (Q3)	4,31	1,7328	
Q4	Розслаблення/напруженість (Q4)	6,93	3,8451	
MD	Прагнення виглядати краще (MD)		4,2217	
FB	Прагнення виглядати гірше (FB)		4,0170	
F1	Тривога (F1)		8,2035	$((38 + 2L + 3O + 4Q4) - 2(C + H + Q3)) / 10$
F2	Інтроверсія/екстраверсія (F2)		6,1673	$((2A + 3E + 4F + 5H) - (2Q2 + 11)) / 10$
F3	Чутливість/врівноваженість (F3)		5,3579	$((77 + 2C + 2E + 2F + 2N) - (4A + 6I + 2M)) / 10$

F4	Конформність/незалежність (F4)		1,2916	$\frac{((4E + 3M + 4Q1 + 4Q2) - (3A + 2G))}{10}$
----	--------------------------------	--	--------	--

Додаток Б

Результати діагностики самооцінки та самоконтролю маргіналів (осіб з
наркотичною залежністю)

№	самоконтроль	самооцінка
1	14	49
2	16	56
3	20	50
4	15	54
5	18	48
6	15	93
7	20	72
8	21	48
9	14	80
10	16	55
11	19	50
12	18	58
13	22	63
14	25	87
15	20	82
16	24	110
17	15	56
18	14	50
19	16	54
20	20	48
21	15	93
22	18	69
23	15	48
24	20	80
25	21	55
26	14	50
27	16	58
28	19	65

29	18	87
30	22	82
31	25	56
32	20	50
33	24	54
34	14	48
35	16	93
36	20	72
37	15	50
38	18	82
39	15	55
40	20	61